
УКРАЇНА-2014: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА ТА ПОШУК ШЛЯХІВ РЕФОРМУВАННЯ

Експерти про стан і перспективи економіки
Громадяни про ситуацію у країні, про владу,
її підтримку і відповідальність

Київ – 2014

Керівник проекту – Людмила Шангіна
Редактор – Алла Чернова
Дизайн і макет – Олександр Шаптала

Ця брошура продовжує серію, започатковану Центром Разумкова у 2013р. виданням “Україна-2013: між виборами і перед вибором”. У виданнях серії експерти Центру Разумкова окреслюють ризики, що виникають на шляху України до європейської інтеграції, економічного зростання й суспільного добробуту, аналізують дії і наміри інститутів влади та політичних сил, пропонують своє бачення врегулювання криз і конфліктів, а також – кроків, які сприятимуть покращенню ситуації в різних сферах життєдіяльності країни.

У цьому виданні вміщено статті з актуальних проблем вітчизняної економіки. Відзначаються негативні тенденції, зумовлені насамперед зволіканням її реструктуризації і створення базових умов для її сталого розвитку. Значного удару по економіці країни завдали торговельні обмеження РФ, економічний та енергетичний тиск і, нарешті – відкрита військова агресія та анексія українських територій. У цій ситуації експерти Центру Разумкова пропонують поряд з розв’язанням нагальних завдань із стабілізації економіки надати увагу також перспективам економічного розвитку і вже сьогодні готувати країну до кардинальних соціально-економічних реформ та імплементації Угоди про асоціацію з ЄС у повному обсязі.

У брошурі наводяться також окремі результати досліджень громадської думки, які свідчать, що на цей час діяльність головних інститутів влади, державних лідерів України користуються суспільною підтримкою, достатньою для проведення реформ, на які очікують громадяни та які передбачені згаданою вище Угодою про асоціацію. Таким чином, можна сподіватися як на внутрішню, так і зовнішню підтримку цих реформ, отже – на їх успішність.

У випадку використання матеріалів просимо посилатися на видання.

У цьому виданні використані результати опитувань, що проводилися самостійно соціологічною службою Центру Разумкова та разом з партнерами в період з вересня 2013р. по жовтень 2014р.

• 2013р.: (1) 30 вересня - 8 жовтня, опитано 2 010 респондентів; (2) 4-16 жовтня, спільно з Соціологічною групою “Рейтинг” та Центром соціальних і маркетингових досліджень “Соціс”, 16 198 респондентів; (3) 20-24 грудня, спільно з Фондом “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”, 2 010 респондентів;

• 2014р.: (4) 29 січня - 2 лютого, 1 210 респондентів; (5) 5-10 березня, 2 008 респондентів; (6) 28 березня - 2 квітня, спільно з Соціологічною групою “Рейтинг”, 3 011 респондентів (7) 25-29 квітня, 2 012 респондентів; (8) 14-18 травня, спільно з Фондом “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”, 2 011 респондентів; (9) 6-11 червня 2014р., 2 012 респондентів; (10) 20-25 червня, 2 003 респонденти; (11) 19-24 липня, 1 010 респондентів; (12) 11-29 серпня, спільно з Центром соціальних і маркетингових досліджень “Соціс”, Соціологічною групою “Рейтинг” і Київським міжнародним інститутом соціології, 19 801 респондент; (13) 5-10 вересня, 2 014 респондентів; (14) 19-23 вересня, 2 012 респондентів; (15) 26 вересня - 10 жовтня, 10 056 респондентів; (16) 10-14 жовтня, 2 014 респондентів; (17) 17-21 жовтня, 2 005 респондентів.

Усі дослідження є репрезентативними за основними соціально-демографічними показниками стосовно дорослого населення. Теоретична похибка вибірки для масивів 19 801 та 16 198 респондентів не перевищує 0,8%; 10 056 респондентів – 1%; 3 011 респондентів – 1,9%; для масивів від 2 003 до 2 014 респондентів – 2,3%; від 1 010 до 1 210 респондентів – 3,2%.

До березня 2014р. застосовувався наступний розподіл областей за регіонами: *Захід* – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; *Центр* – Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; *Південь* – АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; *Схід* – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Від березня 2014р. розподіл областей за регіонами (крім Заходу та Центру) змінився. А саме, *Південь* – Миколаївська, Одеська, Херсонська області; *Схід* – Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області; *Донбас* – Донецька та Луганська області.

Адреса Центру Разумкова: 01015, Київ, вул. Лаврська, 16, 2 поверх

Тел.: (044) 201-11-98

Факс.: (044) 201-11-99

Веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Центр Разумкова, 2014

© Видавництво «Заповіт», 2014

ISBN 978-966-7272-93-7

Поточний 2014 рік є для України роком великих досягнень і втрат. З одного боку, Революція гідності повалила проросійський режим Януковича, режим, який зупинив рух України до Європи, швидко деградував і набував характеру диктатури. Надалі було підписано й ратифіковано Угоду про асоціацію України з ЄС. Відбулися дочасні президентські й парламентські вибори, які в демократичний спосіб завершили зміну влади та закріпили курс країни на побудову правової, дійсно європейської держави.

З іншого боку, тиск Російської Федерації, використання нею торговельно-економічних та енергетичних важелів з метою змусити Україну приєднатися до Євразійського союзу зпереріс у відкрити військову агресію та анексію українських територій. Військова підтримка Росією сепаратистських сил в окремих українських регіонах призвела до масштабних людських жертв і це не могло не позначитися негативно на всіх сферах життя України та українського суспільства.

Значних втрат зазнала вітчизняна економіка. Однак, вони є наслідком не тільки зовнішньої агресії, а насамперед – накопичених упродовж тривалого часу системних деформацій, відсутності базових умов сталого економічного розвитку. Агресія і торговельні санкції Росії лише прискорили й поглибили економічну кризу, в якій наразі перебуває Україна.

Водночас, всебічну підтримку Україні, в т.ч. економічну, фінансову надають ЄС, США, інші країни світу та міжнародні організації. А головне – дії нинішніх лідерів країни підтримують українські громадяни. Незважаючи на вимушені заходи жорсткої економії у фінансово-бюджетній сфері та енергетиці, обвал курсу гривні, зниження життєвого рівня, суспільна підтримка дій Президента і Прем'єр-міністра зберігається на досить високому рівні. Так, напередодні парламентських виборів, у середині жовтня 2014р. діяльність Президента тією чи іншою мірою підтримували 66% громадян, Прем'єр-міністра – 62%. При цьому, суспільство покладає на Президента відповідальність насамперед за досягнення миру на Сході України, на Уряд – за забезпечення стабільності гривні та економічної стабільності загалом, а також за проведення реформ.

Видається, що за такої зовнішньої підтримки країни і внутрішньої – її політичних лідерів – економічна криза може бути не лише подолана, але й використана для масштабної реструктуризації економіки через насамперед встановлення цивілізованого середовища для бізнесу, що сприятиме припливу інвестицій, виводу з тіні та активізації підприємницької діяльності та інновацій, отже – створенню якісних робочих місць і зростанню суспільного добробуту.

У статтях, вміщених у цій брошурі, експерти Центру Разумова привертають увагу до нинішніх системних ризиків для вітчизняної економіки, а також до питань, які не знайшли, на жаль, висвітлення у презентованій нещодавно Президентом України Стратегії реформ-2020, однак, мають бути враховані в державній політиці, спрямованій на імплементацію Угоди про асоціацію України з ЄС. У виданні вміщені також окремі результати соціологічних досліджень, які свідчать про ставлення громадян до розвитку подій у країні, до влади, а також констатують вимоги суспільства до влади, зокрема стосовно її відповідальності.

Анатолій РАЧОК,
Генеральний директор
Центру Разумкова

З М І С Т

ВСТУПНЕ СЛОВО

Анатолій РАЧОК, Генеральний директор Центру Разумкова	3
---	---

СТАТТІ

ІМПЕРАТИВИ СИСТЕМНОГО РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ З ЄС

<i>Володимир СІДЕНКО</i>	5
Українська економіка-2014: перспективи і ризики	5
Проблеми, які варто врахувати	10
1. Структурні викривлення в системі вищої освіти	11
2. Структурні викривлення в системі науково-технічної діяльності	12
3. Структурні викривлення в інвестиційно-інноваційній системі	15
Висновки	18

УКРАЇНА: ВІД КРИЗИ ДО КРИЗИ

<i>Василь ЮРЧИШИН, Катерина МАРКЕВИЧ</i>	21
Україна у світовій економічній динаміці	22
ВВП України: динаміка і структура	25
Валютні шоки	30
Зовнішньоекономічний сектор	33
Зовнішній борг	37
Внутрішній борг	39
Грошові ресурси домогосподарств	40
Висновки-застереження	42

ГРОМАДЯНИ ПРО СИТУАЦІЮ У КРАЇНІ: БЕРЕЗЕНЬ-ЖОВТЕНЬ 2014р.

<i>(Громадська думка)</i>	46
---------------------------------	----

ІМПЕРАТИВИ СИСТЕМОГО РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ З ЄС

Володимир СІДЕНКО,
науковий консультант
з економічних питань
Центру Разумкова

Посилення кризових тенденцій в економіці України, які спостерігаються останнім часом, лише до певної міри можна пояснити наслідками російської агресії та російських обмежувальних торговельних заходів, що зумовили втрату чималої частини вітчизняного виробництва. Головним, глибинним чинником їх посилення є дуже серйозні системні економічні деформації, що накопичувалися тривалий час – фактично весь період з моменту набуття Україною державної незалежності – і зрештою не могли не зумовити масштабних процесів деградації економіки та, відповідно, крайнього загострення соціальних протиріч. Останні не лише значно послабили потенціал протистояння зовнішнім загрозам, але й стали каталізатором їх наростання. А отже, без докорінної системної модернізації економіки годі й мріяти про досягнення стратегічних цілей, пов'язаних зі створенням в Україні високорозвиненого, заможного, захищеного від небезпек суспільства, яке було б невід'ємною складовою об'єднаної Європи.

У цій статті стисло окреслюються нинішні системні ризики для вітчизняної економіки, привертається увага до окремих її деформацій і проблем, які не часто згадуються в офіційних документах (у т.ч. презентованих нещодавно), проте є принципово важливими й потребують як урахування під час вироблення державної політики, так і подальшого вивчення¹.

Українська економіка-2014: перспективи і ризики

Вересень 2014р. ознаменувався двома політичними подіями, які *потенційно* здатні припинити наростання кризових тенденцій та ознаменувати переломний момент у соціально-економічному розвитку України. Це, *по-перше*, ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС і затвердження Урядом Плану заходів з її імплементації у період до 2017р.² та, *по-друге*, презентація Президентом

¹ Усі таблиці та діаграми, наведені в тексті, складені автором. Джерела даних вказані в посиланнях.

² План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017рр. Затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України №847 від 17 вересня 2014р. – Офіційний сайт ВР України, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80>.

України Стратегії реформ-2020³. Разом узяті вони створюють певні передумови для відходу від “політики короткострокових часових горизонтів”, яка до цього часу є ахіллесовою п’ятою української державності, та формування нарешті *стратегічно* орієнтованої політики *довгострокових* трансформацій, необхідних для того, щоб Україна посіла гідне місце у світовому та європейському просторах.

Проте нові сподівання дещо затьмарюються як спогадами про попередні численні спроби генерування і втілення в життя радикальних економічних реформ (хоча б політики, визначеної в документі “Шляхом радикальних економічних реформ”, що наразі відзначає свій 20-річний “ювілей”⁴), так і нинішніми умовами формування стратегічного курсу на радикальне оновлення. Обидві ці обставини не дають можливості оцінювати найближче майбутнє країни винятково в оптимістичній тональності. Йдеться про кілька системних ризиків, реалізація яких може перешкодити виконанню масштабних планів і досягненню стратегічних цілей розвитку країни.

Перший ризик системного характеру походить з відтермінування до початку 2016р. імплементації Угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС. Звичайно, з точки зору вирішення *короткострокових* завдань економічної стабілізації, таке перенесення термінів могло б вважатися сприятливим для України – оскільки впродовж цього часу, відповідно до одностороннього рішення ЄС, діятиме лібералізований доступ українських експортерів на європейські ринки, що певною мірою компенсуватиме втрати від російських обмежувальних заходів у торгівлі. Проте, з іншого боку, таке відтермінування усуває зовнішній тиск на українські владні структури в напрямі здійснення системних реформ, передбачених текстом Угоди. І водночас залишається тиск внутрішніх противників перетворень, для яких адаптація до нових вимог означає відчутні витрати, а для декого – і втрати бізнесу або ж місця роботи. Дія цієї обставини підсилюється тим, що одним з пріоритетів політики Росії напевно буде повна дискредитація України в очах ЄС як надійного партнера. Таким чином, *довгострокові* наслідки відтермінування ЗВТ постають із знаком запитання: Чи вистачить Президенту та Уряду політичної волі та політичного впливу для того, щоб утілити в життя необхідні реформи?

Другий системний ризик впливає з того, що, як доводить світовий досвід здійснення системних трансформацій, зовнішньо індуковані пріоритети реформ і формати їх реалізації ніколи не бувають достатніми для успіху: вони потребують істотного доповнення діями “внутрішнього походження”, які ґрунтуються на національній культурній традиції (свого роду “культурному коді”) та на високому рівні зусиль (соціальної енергії), яку генерує суспільство заради досягнення поставлених цілей. Саме така основа має надати політичному курсу перетворень необхідної глибини і стійкості в період серйозних випробувань і навантажень на всі елементи суспільного організму. Курс реформ не може бути успішним, *по-перше*, якщо ґрунтуватиметься

³ Стратегія реформ-2020. – Офіційний сайт Президента України, 25 вересня 2014р., <http://www.president.gov.ua/news/31289.html>.

⁴ Йдеться про Доповідь Президента України Л.Кучми “Шляхом радикальних економічних реформ: Про основні засади економічної і соціальної політики”, проголошену 19 жовтня 1994р. Див.: Постанова ВР України “Про Доповідь Президента України “Про основні засади економічної і соціальної політики” №216 від 19 жовтня 1994р. – Офіційний сайт ВР України, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/216/94-%D0%B2%D1%80>. – Ред.

винятково на меркантильних інтересах – поза *ціннісними* пріоритетами суспільства та поза *морально-етичними* нормами поведінки представників владних структур, і *по-друге*, якщо до процесу перетворень не будуть залучені як активні учасники *всі верстви суспільства* – з формуванням системи *багаторівневої суспільної взаємодії* у процесі трансформації. Чи достатньою мірою готове до такого модусу *власних дій* (саме власних дій, а не вимог чи очікувань від влади певних дій) нинішнє українське суспільство, глибоке уражене взаємною недовірою та хворобою непотизму? Чи готова до цього українська бюрократія у своєму нинішньому *нереформованому стані*, з її глибоко вкоріненими інстинктами *клептократії*? Ці питання поки що не мають однозначної відповіді. Скоріш за все, така готовність до змін не може виникати спонтанно: вона може виникнути лише в результаті позитивних імпульсів – чітко вираженої волі і компетенції найвищих керівників держави та їх власного прикладу служіння суспільству, а не винятково особистим цілям.

Нарешті, **третій системний ризик** породжується самим характером реформаторських дій, які водночас повинні бути досить масштабними, рішучими, а з іншого боку – ретельно виваженими, прагматичними, щоб залишатися в руслі реальності. Перше необхідне для того, щоб здолати інерцію старої структури, її властивість спонтанно повертатися до попереднього стану, якщо відхилення від звичного стану рівноваги є помірними. Друге – для того, щоб не зірватися у прірву вже в першій фазі трансформації, коли реформи ще не здатні створити мінімально необхідні передумови для більш-менш стабільного розвитку. Такі ризики є цілком реальними, якщо зважити на запропоновані у Стратегії реформ-2020 аж 62 реформи та окремі програми, з яких 10 ідентифіковані як першочергові; при цьому розділ “Розвиток”, де представлені питання інфраструктури, інвестицій, економіки та конкуренції, передбачає загалом 26 реформ і програм⁵, з яких першочерговим проголошено й таке капіталомістке питання, як програма енергонезалежності.

У цьому контексті варто зауважити, що комплексність і масштабність запропонованих перетворень можуть бути не перевагами, а, навпаки, слабкими місцями стратегії розвитку, якщо реформатори не мають чітких відповідей на три ключові питання:

- 1) Де взяти *ресурси* (людські, матеріальні, фінансові) для *одночасного* здійснення всіх численних перетворень (таблиця “*Економічні реформи і програми...*”)? Адже реформи, як правило, починаються у глибокому кризовому стані, коли баланси ресурсів, особливо фінансових, перебувають далеко не в ідеальному стані.
- 2) Яким чином поєднати між собою всі численні перетворення, забезпечивши *безперервний у часі і просторі процес* реформ? Адже людська свідомість, яка формує, наприклад, бізнес-культуру та бізнес-стратегії, споживчі преференції і професійні нахили населення, не має властивості швидко змінюватись і демонструє дуже різні ступені адаптаційної здатності різних верств до змін, що пропонуються.

⁵ До цієї цифри слід додати не менше 13 реформ і програм, що мають значний або переважно економічний характер, проте розміщені в інших розділах Стратегії.

Економічні реформи і програми Стратегії-2020, які потребують найбільш істотних витрат державних фінансів, приватного капіталу та праці		
Державних фінансів	Приватного капіталу	Праці (організаційні заходи, навчання та перенавчання)
РЕФОРМИ		
<ul style="list-style-type: none"> • транспортної інфраструктури • енергетики • житлово-комунального господарства • військово-промислового комплексу • системи соціального захисту • пенсійна • системи охорони здоров'я • освіти • державної політики у сфері науки та досліджень 	<ul style="list-style-type: none"> • фінансового сектору • ринку капіталу • транспортної інфраструктури • телекомунікаційної інфраструктури • енергетики • житлово-комунального господарства • військово-промислового комплексу • системи соціального захисту • пенсійна • системи охорони здоров'я • якості та безпеки харчової продукції • державної політики у сфері науки та досліджень 	<ul style="list-style-type: none"> • дерегуляція та розвиток підприємництва • земельна • житлово-комунального господарства • інститутів статистики • фінансового контролю Держави та стабілізації державного бюджету • захисту інтелектуальної власності • системи соціального захисту • пенсійна • системи охорони здоров'я • якості та безпеки харчової продукції • освіти
ПРОГРАМИ		
<ul style="list-style-type: none"> • участі у транс'європейських мережах • розвитку українського експорту • енергоефективності • енергонезалежності • космічна 	<ul style="list-style-type: none"> • участі у транс'європейських мережах • розвитку українського експорту • енергоефективності • енергонезалежності • розвитку інновацій • розвитку інформаційного суспільства та медіа • космічна • розвитку туризму 	<ul style="list-style-type: none"> • розвитку малого та середнього бізнесу • розвитку українського експорту • залучення інвестицій • енергонезалежності • розвитку інновацій • розвитку інформаційного суспільства та медіа

3) Де та межа, яка відділяє припустимий ризик від авантюричних волонтаристських дій, здатних обвалити економіку ще до того, як вона встигне набути хоча б мінімальної цілісності на новій структурній основі? Це питання є особливо важливим у найбільш небезпечній первинній фазі трансформацій.

Історія дає чимало прикладів того, як масштабні проекти соціально-економічних перетворень обертаються катастрофічними економічними наслідками, соціально-політичними катаклізмами – саме через *неадекватність методів і процесів* здійснення реформ, їх механістичне підпорядкування якійсь “надцінній ідеї” з ігноруванням усієї складності людської свідомості та усталених культурних традицій. Тому навряд чи можна покладатися на те, що успішність реформ забезпечать ради або комітети з реформ, хоча вони дійсно можуть відігравати певну позитивну роль на етапі визначення концептуальних засад перетворень. Але для успішності вирішення глибинних структурних проблем, що накопичилися в суспільстві, необхідним є насамперед *постійний і широкий за охопленням суспільний діалог*, утворення на різних рівнях і в різних регіонах *різноманітних недержавних організацій*, у т.ч. *бізнес-асоціацій підприємців*, які стануть постійними форумами для узгодження позицій та провідниками відповідних перетворень у суспільстві. Тільки так можна вивести реформи за межі урядових кабінетів у поле суспільної дії.

Для того, щоб реформи були функціонально життєздатними, державі необхідно сконцентрувати зусилля на *критично важливих напрямках*, які здатні дати максимальний кумулятивний ефект для всієї соціально-економічної

системи, започаткувати своєрідну ланцюгову реакцію подальших структурних змін і сформувати джерело відтворення потрібних для цього ресурсів. А це означає насамперед **необхідність реалізації трьох напрямів трансформації:**

- трансформацію *інституційних засад* функціонування суспільства та його економіки – для створення *цивілізованих норм і правил* здійснення суспільно-економічної діяльності;
- трансформацію *інфраструктури суспільних відносин* і формування *культури довіри* в суспільстві – для максимального полегшення взаємодії громадян та їх організацій на різних рівнях і в різних регіонах, створення нового формату суспільної інтеграції або зв'язаності (в термінології ЄС – *social cohesion*);
- трансформацію системи *формування й розвитку людини* – не лише того, що сьогодні прийнято відносити до поняття “людський капітал” (освіта, стан здоров'я), але й насамперед її *культурно-ціннісного* виміру.

Перший із вказаних напрямів найбільшою мірою залежить від успішності реалізації заходів, передбачених в Угоді про асоціацію, яка має наблизити українську економіку до базових норм функціонування ЄС, а також (і насамперед) – від якості політичного керівництва та ефективності оновлення державного апарату, викорінення в ньому корупції.

Другий і третій напрями передбачають виконання набагато складніших завдань. Не лише тому, що вони більшою мірою залежать від внутрішньої політики й тому не будуть перебувати у фокусі постійного контролю з боку ЄС (більшість пов'язаних з цими напрямами питань не підпадають під пряму дію статей Угоди про асоціацію). Але насамперед тому, що вони потребують змін від кожної людини, її культурного розвитку і позбавлення від успадкованих і закріплених в архетипах свідомості елементів ментальної архаїки, і перш за все – від *домінування пріоритету побудови суспільних структур на основі родинних зв'язків* (явище nepotism, або ж просто – кумівства) та інших форм емоційно зумовленого фаворитизму. Адже поширення принципів сімейних стосунків на організацію суспільних відносин, неминуче призводить до утворення мафіозних або мафієподібних структур.

Українським є формування *культури самообмеження та відкритості до співпраці* як невід'ємного атрибута справжньої свободи, без якої суспільна й економічна лібералізація перетворюється на руйнівне свавілля, а широко розрекламована дерегуляція – на хаос і безвідповідальність. Це є абсолютно необхідним для нарощування *соціального капіталу суспільства*, який, за поширеними нині науковими уявленнями, характеризує міру зв'язаності членів суспільства в рамках суспільного організму, їх здатність співпрацювати заради розв'язання ключових завдань розвитку. А це в сучасній Україні – в шокуючому дефіциті.

Нарешті, необхідно позбутися домінування у свідомості людини короткострочкових, миттєвих інтересів над довгостроковими інтересами особистого та суспільного розвитку, адже без формування *культури стратегічного мислення* годі й сподіватися на досягнення вершин у галузі сучасних високотехнологій і вписування у провідні тенденції економіки та еволюції соціуму, характерні для ХХІ ст.

Такі глибинні перетворення у суспільній свідомості, які спонтанно вже відбуваються в українському суспільстві (яскравим доказом цього й був Євромайдан), мають бути наразі істотно *інтенсифіковані* і *сфокусовані* на практичному здійсненні необхідних суспільних трансформацій з чітко визначеними, зрозумілими цілями та ресурсами.

У цьому процесі надзвичайно важливо вже в початковій фазі домогтися виправлення найбільш істотних інституційних викривлень і спотворень, деформацій і диспропорцій в соціально-економічних структурах, які підриватимуть успішний перебіг трансформаційних процесів. У суто інституційному плані тут начебто все зрозуміло та, у принципі, більш-менш адекватно враховано в десятці першочергових цілей перетворень, передбачених Стратегією-2020: антикорупційна та судова реформи, реформа правоохоронної системи, децентралізація та реформа державного управління – хоча тут залишається безліч питань щодо реальної технології таких трансформацій. Але стосовно структурних деформацій цього сказати не можна: складається враження, що головні координатори нинішніх реформ в Україні їх або не помічають, або помилково вважають, що вони розв'язуться у процесі розвитку самі по собі, автоматично. Можливо, саме тому вони винесли на авансцену дві програми, одна з яких – програма популяризації України у світі – викликає лише подив, адже популяризують країну не стільки потоки слів в усній і письмовій формах, скільки практичні й очевидні успіхи в її розвитку. А друга – програма енергонезалежності – може бути виконана лише в довгостроковому періоді, як результат численних перетворень у різних сферах української економіки, здійснених на інноваційній основі, першочерговим серед яких є реалізація заходів з енергоефективності.

Проблеми, які варто врахувати

Чого зовсім немає в першочергових пріоритетах, так це програм, які б виправляли структурні перекося у сфері формування головних чинників сучасного економічного розвитку – сферах освіти, науки та технологічного розвитку, інвестицій. Лише законами, що покращують інституційні умови розвитку цих сфер, проблему не вирішити. Адже навіть за найбільш сприятливих загальних умов розвитку діяльність у більш складних і ризикованих напрямках (а саме за такими напрямками, як правило, виникають найбільш значимі технологічні прориви) потребує спеціального регулювання і підтримки. Відомо – люди схильні спрямовувати свої зусилля туди, де результат може бути досягнутий меншими витратами. Не випадково в усіх найбільш технологічно успішних країнах реалізуються на державному рівні програми розвитку нових технологій. У результаті їх виконання державне керівництво має намір досягати глобальних або регіональних конкурентних переваг і підвищувати привабливість країни для іноземних партнерів – держав, компаній, окремих підприємств. Особливо переконливо ми бачимо це на прикладі багатьох країн Східної Азії.

Для успішного технологічного розвитку країна повинна мати той “*технологічний локомотив*”, який потягне за собою увесь потяг національної економіки. А країни-партнери мають чітко бачити, що конкретно ця країна становить для них інтерес, *що вона вміє робити унікального або краще за інших*, – для того, щоб розглядати її участь у своїй спільноті як економічно й соціально бажану, а не політично мотивовану.

Для того, щоб конкретизувати цю критично важливу тезу, слід розглянути її у трьох ракурсах – освітньому, науково-технологічному та інвестиційно-інноваційному.

1. Структурні викривлення в системі вищої освіти

Нещодавно прийнятий Закон “Про вищу освіту”, безумовно, розширює автономію університетів, що, за задумом реформаторів, має сприяти значному піднесенню якості університетської освіти та наближення за цим показником до країн-лідерів⁶. Але чи призведе це автоматично до того, що українські університети випускатимуть у значних обсягах висококласних фахівців за пріоритетними напрямками науково-технічного прогресу, без чого розвиток високотехнологічних сегментів української економіки в довгостроковому періоді не є можливим? Жодних підстав вважати так поки що немає.

Аналіз змін у структурі випуску фахівців з вищою освітою свідчить, що за роки реформ у незалежній Україні, які, поза будь-яким сумнівом, відбувалися в умовах відносно більшої свободи університетів, порівняно з радянськими часами, ця структура зазнала не лише позитивних, але й низки відверто негативних змін. Негативні характеристики нинішньої структури випуску фахівців з вищою освітою виявляються в порівнянні її з відповідними структурами випуску фахівців в інноваційно активних країнах світу (таблиця “*Зміни у структурі випуску фахівців...*”). Вони пов’язані з наступним:

- помітним відставанням за часткою випуску фахівців у галузі природничих наук, де генеруються найбільш важливі сучасні проривні технології;
- тенденцією до істотного скорочення частки випуску фахівців за гуманітарними та мистецькими спеціальностями, які формують культуру людини, – основної продуктивної сили, а також формують світоглядні засади розвитку суспільства: за цією часткою Україна наразі поступається окремим найбільш динамічним в інноваційному аспекті суспільствам більш ніж удвічі⁸;
- ще більш виразним скороченням частки випуску фахівців у галузі медицини та соціальних програм, де Україна в середньому втричі поступається інноваційно активним країнам: це стовідсотково корелює з одним з останніх місць країни у Європі за станом здоров’я і величезними обсягами бідності та нерозвиненістю цивілізованих норм соціального захисту, поширених у Європі;
- виразною гіпертрофією випуску фахівців у галузі суспільних наук, бізнесу і права, на які припадає ледь не половина всіх студентів українських вищих навчальних закладів. Таке становище диктується зовсім не дефіцитом фахівців у цих сферах, який дійсно спостерігався на початку української незалежності, але давно вже зник і перетворився на продукування полчищ економістів і юристів – часто таких, що мають невисокий професійний рівень.

⁶ Закон прийнятий 1 липня 2014р. Див.: Закон “Про вищу освіту”. – Офіційний сайт ВР України, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

⁷ Джерело даних: *UNESCO Institute of Statistics database*. – <http://data.uis.unesco.org>.

⁸ Не випадково сьогодні найбільші музеї світу переповнені молодими громадянами країн Східної Азії – учнями шкіл і студентами: держави цього регіону стимулюють такі подорожі, адже вони сприяють формуванню культурного потенціалу розвитку, посиленню креативності мислення, що згодом матиме віддачу у вигляді продукування нових технологій та посилення конкурентних позицій на глобальному ринку.

Зміни у структурі випуску фахівців з вищою освітою в Україні та окремих країнах світу з високим рівнем інноваційної активності в 1999-2012рр.

Країни	Частка випусників за вказаними напрямками освіти (%)							
	Педагогіка	Гуманітарні науки та мистецькі програми	Суспільні науки, програми бізнесу і права	Природничі науки	Інженерно-технічні науки (фахівці для промисловості та будівництва)	Аграрні науки	Медицина та соціальні програми	Сфера послуг
Україна	8,8-8,5	7,8-5,9	29,9-42,5	4,9-5,3	31,9-20,3	4,4-3,6	8,8-5,7	3,3-5,7
Велика Британія*	10,6-10,5	16,8-16,0	26,1-31,6	14,0-12,9	11,8-9,4	1,4-1,0	17,5-16,3	1,9-1,5
Німеччина	8,6-9,2	10,0-16,0	20,6-23,4	9,5-12,6	17,8-14,6	2,4-1,6	26,9-19,3	3,8-3,1
Фінляндія	6,0-6,9	10,2-13,3	23,1-25,3	6,8-7,5	22,8-20,1	2,0-1,9	22,6-19,6	6,5-5,4
Франція	6,1-3,5	14,9-9,5	37,1-41,5	13,4-10,3	16,6-15,0	0,4-1,2	7,1-15,2	2,4-3,8
Швейцарія*	11,4-9,7	7,3-8,9	34,7-36,9	9,5-7,7	15,1-13,1	1,3-1,6	13,0-13,8	7,5-7,8
США	11,4-9,5	11,8-11,9	40,4-36,4	8,5-8,9	8,5-7,2	2,1-1,0	13,4-17,3	3,5-7,7
Південна Корея	7,1-7,4	17,1-17,6	21,1-21,8	6,1-7,1	35,4-23,9	2,3-1,2	7,3-14,4	3,7-6,5
Японія	7,2-7,2	17,0-14,7	24,2-27,0	2,4-3,1	19,1-17,1	2,1-2,6	10,3-13,0	3,2-8,5

Примітки. Наведені дані не охоплюють частки неспеціфікованих за галузями програм навчання. Перша цифра в кожному стовпчику – 1999р., друга – 2012р. (за винятком країн з позначкою *, для яких це 2011р.).

Ці негативні тенденції відбивають істотні зміни у структурі суспільних цінностей України, з одного боку, під впливом поширення “культури” масового споживання (вплив глобалізації та західних стандартів *dolce vita*), а з іншого – суто пострадянського процесу формування нової суспільної ієрархії, побудованої на визнанні не стільки компетенції, скільки формального статусу особи (таке собі *неофеодальне* світосприйняття).

Гіпертрофія виробництва економістів і юристів в Україні приховує в собі небезпечну тенденцію до втрати освітою функції передачі знань і компетенцій та набуття нею функції надання особі певних статусних ознак. За цих умов неважливо, потрібні реально країні в такій кількості фахівці цього профілю чи ні, адже отримати диплом за цими спеціальностями є більш престижним, а вчену ступінь – важливим доповненням до владних повноважень або бізнес-репутації. А от випускати фахівців за природничими спеціальностями університетам не вигідно, адже попит на них в економіці, ворожій інноваціям, є мінімальним, а освітній процес – дуже складним, таким, що потребує від навчального закладу відповідного кадрового забезпечення, сучасного оснащення та матеріально-технічної бази, а від студентів – значних індивідуальних зусиль.

Зрозуміло, що такі параметри структури вищої освіти мають бути змінені, адже вони гальмуватимуть процеси розвитку тих високотехнологічних виробництв, які ще зберігаються в Україні, та освоєння в перспективі нових високотехнологічних сфер економічного розвитку, пов'язаних з новою енергетикою та енергоефективністю, нанотехнологіями, біотехнологіями, в т.ч. новими медичними технологіями, що значно подовжують та покращують якість життя людини, новітніми технологіями, що забезпечують екологічно сталий розвиток.

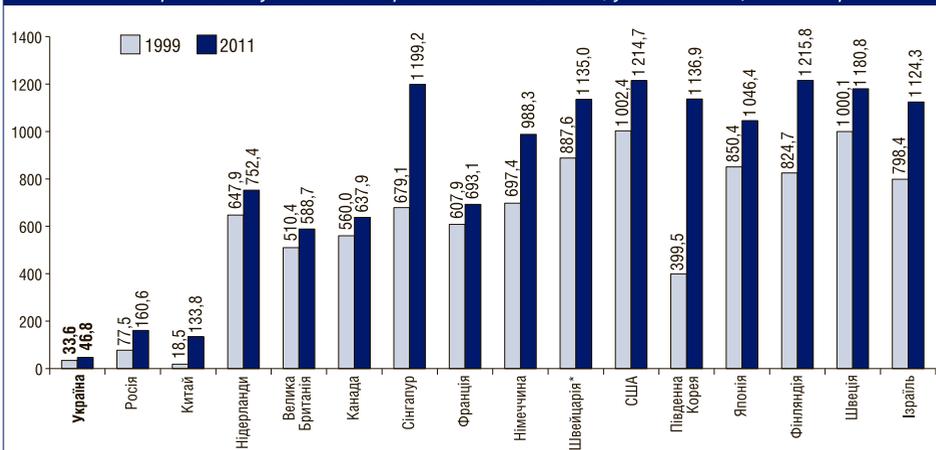
2. Структурні викривлення в системі науково-технічної діяльності

Україна успадкувала від Радянського Союзу досить потужний кадровий потенціал наукових досліджень з розгалуженою мережею наукових установ. Проте за понад два десятиліття незалежності він використовується на явно незадовільному рівні внаслідок елементарної відсутності в економіці попиту на новітні технології і тому створює враження певної не дуже потрібної, але престижної прикраси на тілі суспільного організму. Відсутність належної взаємодії з господарською практикою призвела до накопичення у структурі

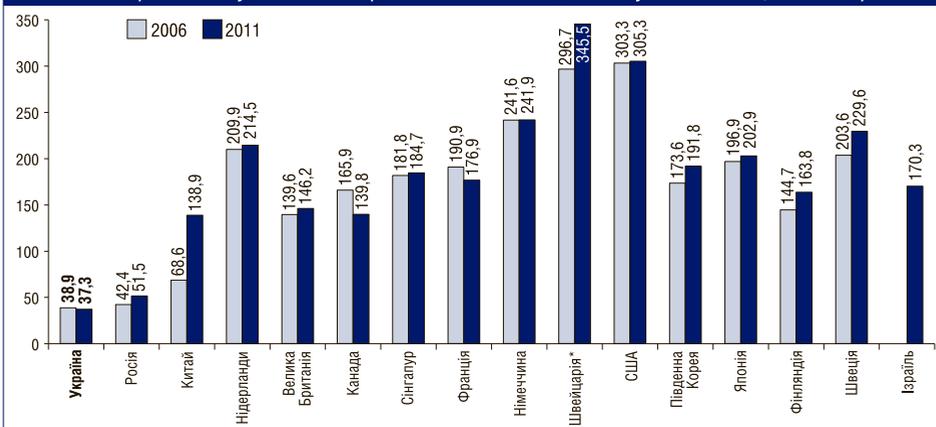
сектору наукових досліджень і розробок низки істотних відхилень від відповідних параметрів, притаманних найбільш успішним з точки зору інновацій країнам світу. Це виявляється як на загальному рівні фінансування наукових досліджень, структури цього фінансування, так і на рівні структури організаційних форм реалізації досліджень.

РІВНІ ВАЛОВИХ ВИТРАТ НА ЦІЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ І РОЗРОБОК В УКРАЇНІ І КРАЇНАХ, ЩО РЕАЛІЗУЮТЬ СТРАТЕГІЮ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ЛІДЕРСТВА

**...у розрахунку на душу населення,
за паритетом купівельної спроможності в \$ США, у постійних цінах 2005р.**

**...у розрахунку на одного дослідника, в еквіваленті повної зайнятості,
за паритетом купівельної спроможності в тис. \$ США, у постійних цінах 2005р.**

* Дані стосовно Швейцарії – відповідно за 2000р. та 2008р.

Дані, наведені на діаграмі “Рівні валових витрат на цілі досліджень і розробок...”⁹, виразно демонструють рудиментарний статус сектору наукових

⁹ Джерело даних: UNESCO Institute of Statistics database. – <http://data.uis.unesco.org>.

досліджень у сучасній Україні. Показник валових витрат на дослідження та розробки (в міжнародній статистиці позначається як *GERD*) в Україні очевидно стагнував увесь період після 1999р. – останнього року т.зв. трансформаційної кризи 1990-х років, тобто періоду, коли спостерігалось досить швидке (за винятком глобальної кризи 2008-2009рр.) зростання економіки. Це не якась випадковість чи непорозуміння; це є наслідком *переформатування моделі економічного зростання*, яке стало орієнтуватися не на новітні, високотехнологічні галузі та виробництва, а на експансію старих (нерідко морально і фізично застарілих) виробництв, що конкурували насамперед за цінovими параметрами продукції, спираючись на дармовий доступ до хижацької експлуатації природних ресурсів (ознака вибіркової лібералізації економіки – винятково для олігархів), злидненні рівні оплати праці (ще одне “досягнення” української “лібералізації” економіки), абсолютний екологічний нігілізм і прогресуюче проїдання накопиченого раніше основного капіталу – не лише підприємств, але й усієї виробничої та невиробничої інфраструктури, створеної ще за радянських часів.

У результаті сьогодні Україна за рівнем *GERD* на душу населення вже втричі поступається Китаю, тоді як в 1999р. випереджала його. А відставання за цим показником від країн-лідерів (США, Фінляндія, Швеція, Сінгапур) досягло катастрофічного масштабу – понад 25 разів. Рівень витрат на одного дослідника в секторі наукових досліджень за вказаний період навіть знизився і є приблизно вдсятеро меншим за рівень країн-лідерів. Чи можна досягти за таких умов успіхів проривного характеру – відповідь очевидна. Навіть якщо й виникають певні ідеї фундаментального характеру, втілити їх у життя науковець все одно не зможе через брак коштів, і тому у нього єдиний шлях для самореалізації – виїзд з усім своїм науковим скарбом за кордон.

Але чому ж в Україні складається така трагічна картина з фінансуванням сфери наукових досліджень? Прийнято звинувачувати в цьому державу, яка хронічно недофінансує науку. Нестача бюджетного фінансування дійсно є, але це – не головна причина.

Головний чинник, як впливає з даних, наведених у таблиці “*Зміни у структурі джерел фінансування...*”¹⁰, це *поведінка сфери бізнесу*. В Україні держава й так фінансує аж занадто високу частку загальних витрат на науку – ледь не половину (46%), тоді як у багатьох країнах - інноваційних лідерах цей показник не перевищує 30%, причому в більшості з них спостерігається тенденція до скорочення частки участі держави у фінансуванні досліджень. Головний фінансист наукових досліджень у світі – це бізнес, на який припадає від 45,5% (Велика Британія) до 76,5% (Японія) усіх витрат на наукові дослідження та розробки. У Китаї, який є найбільш вражаючим прикладом швидкого розвитку та успішної модернізації останніх трьох десятиліть, відбулася дійсно вражаюча реструктуризація джерел фінансування науки – із збільшенням частки бізнесу до 74%, тоді як частка держави зменшилася до 21,6%.

Український же бізнес фінансувати наукові дослідження не бажає – лише мізерні 27,2% участі у 2011р., що навіть менше, ніж було у 2001р. на початку періоду швидкого зростання (32%). Еліта українського бізнесу, вочевидь, має *інші* пріоритети для витрачання коштів.

---

¹⁰ Джерело даних: Там само.

Зміни у структурі джерел фінансування наукових досліджень в Україні та окремих країнах світу з високим рівнем інноваційної активності

Країни	Частка окремих джерел фінансування в загальному обсязі витрат на дослідження та розробки (%)				
	Держава	Бізнес	Вищі навчальні заклади	Приватні неприбуткові організації	Закордонні джерела
Україна (2001*-2011)	40,1-46,0	32,0-27,2	0,3-0,2	0,4-0,0	22,8-25,8
Велика Британія (1999-2012)	29,2-28,9	48,5-45,6	0,8-1,1	4,1-4,6	17,3-19,7
Німеччина (1999-2011)	32,1-29,8	65,4-65,6	...	0,4-0,3	2,1-4,2
Фінляндія (1999-2012)	29,2-26,7	66,9-63,1	0,2-0,2	0,8-1,3	3,0-8,8
Франція (1999-2011)	36,9-35,4	54,1-55,0	1,0-1,1	0,9-0,8	7,0-7,7
Швейцарія (2000-2008)	23,2-22,8	69,1-68,2	2,1-2,3	1,4-0,7	4,3-6,0
США (1999-2012)	28,4-30,8	67,1-59,1	2,3-3,0	2,3-3,3	0,0-3,8
Південна Корея (1999-2011)	24,9-24,9	70,0-73,7	3,8-0,7	1,2-0,4	0,1-0,2
Японія (1999-2011)	19,6-16,4	72,2-76,5	7,1-5,8	0,7-0,8	0,4-0,5
Китай (1999-2012)	33,4-21,6	57,6-74,0	...	...	2,7-1,0
Малайзія (1998-2011)	31,8-41,4	61,4-55,0	3,2-3,1	0,0-0,0	3,7-0,3
Сінгапур (1999-2012)	42,2-38,5	53,6-53,4	0,4-2,2	0,0-...	3,8-5,9
Ізраїль (1999-2010)	28,3-12,2	47,0-36,6	2,5-2,2	1,1-1,7	21,3-47,3

* Оцінка Інституту статистики ЮНЕСКО.

Зазначений структурний переки є ще більш очевидним, якщо проаналізувати структуру участі різних інституційних утворень у реалізації наукових досліджень (таблиця “Зміни у структурі участі в наукових дослідженнях...”¹¹). В Україні спостерігається аномально високий рівень (в рази більше, ніж в інших інноваційно успішних країнах) участі державних установ у витрачанні коштів на дослідження та розробки. Держава надає перевагу фінансуванню саме державних установ, тоді як в інших країнах вона фінансує значною мірою приватні установи (звичайно, на конкурсних засадах) та автономні від неї вищі навчальні заклади. В Україні ж участь університетів і вищих навчальних закладів загалом у наукових дослідженнях також у рази поступається країнам - інноваційним лідерам. Така ситуація має бути виправлена, адже згадана структура участі – прямий шлях до неефективності витрат, коли фінансуються власне не стільки дослідження, скільки система державних установ, які їх здійснюють.

3. Структурні викривлення в інвестиційно-інноваційній системі

Зважаючи на виняткову роль великого бізнесу в генеруванні попиту на підготовку фахівців вищої кваліфікації та у фінансуванні наукових досліджень і розробок, викривлення в цій сфері мають найбільш істотне значення: вони фактично зумовлюють системний характер суспільно-економічних деформацій в Україні. Їх узагальнюючими характеристиками є:

- наявність виразної *рентоорієнтованої поведінки* великого бізнесу, який вбачає джерела своїх “конкурентних переваг” на ринку не в інноваціях, а в досягненні виключного доступу до дефіцитних ресурсів та монопольного становища на ринку, в т.ч. за рахунок отримання від держави виняткових привілеїв для ведення бізнесу та використання державного апарату для придушення конкурентів;

¹¹ Джерело даних: Там само.

Зміни у структурі участі в наукових дослідженнях в Україні та окремих країнах світу з високим рівнем інноваційної активності

Країни	Частка окремих учасників у загальному обсязі витрат на дослідження та розробки (%)			
	Держава	Бізнес	Вищі навчальні заклади	Приватні неприбуткові організації
Україна (1999-2011)	32,3-37,9	61,6-55,7	6,1-6,3	0,0-0,0
Велика Британія (1999-2012)	12,2-8,2	66,8-63,4	19,6-26,5	1,4-1,8
Німеччина (1999-2012)	13,8-14,8	69,8-66,9	16,5-18,3	0,0-0,0
Фінляндія (1999-2012)	11,4-9,0	68,2-68,7	19,7-21,6	0,7-0,7
Франція (1999-2012)	18,1-13,7	63,2-64,2	17,2-20,8	1,5-1,2
Швейцарія (2000-2008)	1,3-0,7	73,9-73,5	22,9-24,2	1,9-1,6
США (1999-2012)	11,0-12,3	74,2-69,8	11,5-13,8	3,4-4,0
Південна Корея (1999-2011)	14,5-11,7	71,4-76,5	12,0-10,1	2,1-1,6
Японія (1999-2011)	9,9-8,4	70,7-77,0	14,8-13,2	4,6-1,5
Китай (1999-2012)	38,5-16,3	49,6-76,2	9,4-7,6	...
Малайзія (1998-2011)	21,9-14,4	66,2-56,7	11,9-28,9	0,0-0,0
Сінгапур (1999-2012)	11,5-10,0	62,9-60,9	25,6-29,0	...
Ізраїль (1999-2012)	6,6-1,8	70,8-84,4	19,9-25,9	2,7-1,1

- переважання *короткострокових горизонтів бізнес-процесів*, оскільки вони дозволяють заощаджувати на інвестиціях і максимізувати приватне споживання власників великого бізнесу – по суті, часто марнотратне та марнославне, але таке, що надзвичайно сприяє реалізації прийнятих у колі “нових українців” спотворених критеріїв життєвого успіху (головне – не бути, а мати)¹²;
- *гіпертрофований індивідуалізм*, що межує з *асоціальністю* (незважаючи на публічні клятви у “служінні народу та нації”), який зумовлює спрощення, примітивізацію структури соціальних зв’язків, їх підпорядкування принципам сімейних і дружніх відносин, деформацію соціальних інститутів розвитку.

За наявності цих системних ознак *процеси капіталоутворення в економіці стають надзвичайно слабкими* (таблиця “Показники валового капіталоутворення...”¹³): суспільство живе переважно сьогодишнім днем і думає більше про поточний добробут (споживання), аніж про довгострокові перспективи розвитку: останні подаються наразі, як правило, у вигляді обіцянок “манни небесної”, яка впаде на голови українців внаслідок реалізації євроінтеграційного курсу. Але ж зрозуміло, що для успішного здійснення перетворень, у т.ч. з адаптації до умов ЄС, слід орієнтуватися на дуже істотне збільшення частки інвестицій, як це зробила, наприклад, Естонія, де ця частка досягає 28% ВВП країни (а не 18%, як сьогодні в Україні). Хоча, можливо, цей естонський орієнтир для України є заниженим – зважаючи на масштаб накопичених проблем в економіці. Тому, скоріш за все, справжня модернізація в Україні буде можливою за показника інвестицій понад 30% ВВП¹⁴.

¹² За своїм характером така життєва орієнтація нагадує “мораль” французьких верхів за часів короля Луї XV (1715-1774) та особливо регентства герцога Філіпа II Орлеанського (1715-1723) – з їх культом задоволень, яка призвела врешті-решт до Французької революції з її екстремальним радикалізмом і гільйотиною.

¹³ Джерело даних: World Bank, World Development Indicators 2014. On-line table 4.8. Structure of demand. – <http://wdi.worldbank.org/table/4.8>; On-line table 4.9. Growth of consumption. – <http://wdi.worldbank.org/table/4.9>.

¹⁴ Парадоксально, але цей показник частки інвестицій у ВВП навіть не фігурує серед індикаторів розвитку у Стратегії-2020 (зазначені лише 40 млрд. іноземних інвестицій, на які очікують в Україні): дуже тривожний симптом нерозуміння джерел забезпечення перетворень.

Більше того, зважаючи на останні дослідження, предствалені Світовим банком стосовно визначення істинного обсягу суспільних заощаджень з урахуванням чинників сталого розвитку (таблиця “Відносні рівні заощаджень...”¹⁵), Україна фактично проїдає свій капітал, не компенсуючи його наявним рівнем заощаджень. Причому цей процес істотно посилюється внаслідок дуже серйозного негативного впливу екологічних чинників, які зумовлюють перетворення чистих заощаджень навіть на від’ємну величину. Які ж тут можуть бути інвестиції та інновації?

Без інвестицій не може бути інновацій – це аксіома; але й наявність інвестицій ще не означає інновацій, адже капітал може вкладатись у відтворення застарілих технологічних укладів в економіці. Що, власне, й відбувається в економіці України. Через це навіть у періоди пришвидшеного економічного зростання *не відбувається нормальний процес структурного коригування*, і галузі, які потенційно могли би стати “технологічними локомотивами”, не отримують належного розвитку.

Показники валового капіталутворення в Україні і країнах світу з високим рівнем інноваційного розвитку

Регіони і країни	% середньорічного темпу зростання		Як % ВВП	
	1990-2000	2000-2012	2000	2012
Україна	-18,5	0,1	20	18
<i>Єврозона</i>	2,3	0,2	22	18
Велика Британія	5,9	0,4	18	15
Німеччина	1,1	0,4	22	17
Фінляндія	3,2	1,3	21	20
Франція	1,9	1,0	20	20
Естонія	3,0	11,3	28	28
Швеція	1,8	3,2	19	19
Швейцарія	0,1	1,0	23	21
США	6,4	0,0	24	19
Ізраїль	1,8	4,0	20	21
<i>Східна Азія та Тихо-океанський регіон</i>	8,2	12,0	32	44
Південна Корея	3,4	2,0	31	28
Японія	-0,8	-1,6	25	21
Китай	12,0	13,2	35	49
Малайзія	5,3	4,3	27	26
Сінгапур	6,6	6,1	33	27
Індія	7,2	12,6	24	35

Відносні рівні заощаджень як джерела інвестицій в Україні і країнах світу з високим рівнем інноваційного розвитку (2012р.)

Регіони і країни	Валові заощадження	Споживання основного капіталу (-)	Витрати на освіту (+)	Виснаження природних ресурсів: лісових, енергетичних, мінеральних (-)	Шкода, завдана довкіллю (-)	Скориговані чисті заощадження
Україна	9,4	11,9	5,9	2,7	4,5	-3,7
<i>Єврозона</i>	20,1	14,3	5,0	0,1	0,6	10,2
Велика Британія	10,9	12,3	5,8	1,0	0,4	3,0
Німеччина	23,6	12,1	4,8	0,1	0,5	15,8
Фінляндія	18,1	16,4	6,3	0,2	0,2	7,6
Франція	17,2	12,2	5,3	0,0	0,3	9,9
Естонія	26,3	17,3	5,6	0,9	1,1	12,5
Швеція	24,8	13,2	6,5	0,4	0,2	17,5
Швейцарія	31,7	17,2	4,5	0,0	0,2	18,9
США	16,3	12,5	4,8	0,8	0,4	7,2
Ізраїль	21,7	13,8	5,8	0,2	1,1	12,4
<i>Східна Азія та Тихо-океанський регіон</i>	47,6	12,0	2,1	4,2	2,6	30,9
Південна Корея	30,8	15,5	4,2	0,0	1,3	18,1
Японія	20,9	22,2	3,2	0,0	0,3	1,5
Китай	51,4	12,5	1,8	4,0	2,9	33,9
Малайзія	33,1	13,2	4,4	6,7	1,7	15,9
Сінгапур	46,5	18,0	2,9	0,0	0,5	30,7
Індія	30,7	13,1	3,1	4,0	2,9	13,8

¹⁵ Джерело даних: World Bank, World Development Indicators 2014, On-line table 4.11, Towards a broader measure of savings. – <http://wdi.worldbank.org/table/4.11>.

Дані, наведені в таблиці “*Частка інноваційно активних підприємств...*”¹⁶, вказують на те, що в Україні навіть у тих сферах, які складають основу її нинішніх конкурентних переваг у світовому господарстві (металургія, виробництво харчових продуктів), *рівень інноваційної активності підприємств є критично низьким і дуже далеким від середніх рівнів країн ЄС. Чи може за таких умов країна розраховувати на якнайшвидше входження до структур висококонкурентних ринків Євросоюзу? Звісно, ні. Без кардинального зламу цієї тенденції розвитку українського бізнесу перспектив реальної, а не паперової інтеграції України в Європу немає.*

Слід, однак, мати на увазі, що інноваційний параліч, який охопив Україну, стосується не лише великого бізнесу: він властивий всім без винятку секторам підприємництва. І, як випливає з даних, наведених у таблиці “*Інноваційно активні підприємства...*”¹⁷, найнижчі рівні інноваційної активності виявляються саме у сфері малого бізнесу. В Україні інноваційно активними є лише 9,2% малих підприємств, тоді як у Франції – 33,3%, Великій Британії – 35,1%, Швеції – 46%, Фінляндії – 48,5%, Німеччині – 66,5%. Але ж малий бізнес – це має бути не лише торгівля чи будівельні або ремонтні чи побутові послуги. В інноваційно активних країнах – це сфера, де генеруються та первісно відпрацьовуються нові, часто ризиковані в бізнесовому плані ідеї, які в разі успіху та в умовах розвинутих ринків капіталу здатні швидко перетворити перспективну ідею на великий бізнес-проект, а її ініціаторів – на мультимільярдерів. І в цьому криється величезний стимул для інноваційного зростання та підприємницької ініціативи. Але ж усе це може існувати лише в умовах цивілізованих ринкових інститутів, які сприяють підприємству та мобілізації капіталу – чого в Україні за більш ніж 20-річний період незалежності так і не створено по цей день.

Інноваційно активні підприємства за їх розміром в обробній промисловості в Україні та окремих країнах світу з високим рівнем інноваційної активності

Країни	Частка інноваційно активних підприємств у різних за розміром групах підприємств (%)			
	Загалом по всіх групах	Малі підприємства	Середні підприємства	Великі підприємства
Україна (2012)	15,8	9,2	21,5	46,6
Велика Британія (2010)	38,4	35,1	47,6	49,2
Німеччина (2010)	71,8	66,5	82,6	94,3
Фінляндія (2010)	53,7	48,5	60,1	92,2
Франція (2010)	40,6	33,3	60,9	80,2
Швеція (2010)	51,9	46,0	66,2	88,9
Японія (2011)	33,0	28,5	42,8	61,9
Китай (2006)	30,0	...	...	...
Малайзія (2011)	57,0	43,5	57,0	69,7

Таким чином, загалом вимальовується картина *далекосяжного процесу деградації глибоких основ соціально-економічного розвитку – процесу, який, якщо його не припинити, неодмінно призведе до маргіналізації України в системі світової економіки, її випадіння з сучасності та, скоріш за все, до загибелі української державності. Тому, узагальнюючи наведені вище міркування, слід зробити наступні головні висновки.*

1. Прийняті у вересні 2014р.

державні документи, що визначають стратегію розвитку України на період до 2020р. та заходи з імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС, є *необхідною*, але у своєму нинішньому вигляді *недостатньою* основою для успішного здійснення в Україні реформ, які б дозволили дати ефективні

¹⁶ Джерело даних: UNESCO Institute of Statistics database. – <http://data.uis.unesco.org>.

¹⁷ Джерело даних: Там само.

ЧАСТКА ІННОВАЦІЙНО АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА ГАЛУЗЯМИ ОБРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ ТА В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС*

Країни	Частка інноваційно активних підприємств у різних видах економічної діяльності (%)										
	Виробництво харчових продуктів	Виробництво хімічних речовин і хімічних речовин продуктів	Виробництво фармацевтичних препаратів, медичних хімічних речовин і лікарських рослинних продуктів	Металургійна промисловість	Металообробка промисловість, виробництво машин та обладнання	Виробництво електронної та оптичної техніки	Виробництво сільсько-господарської техніки та обладнання	Виробництво машин та обладнання, не ввійшло до інших категорій	Виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів	Виробництво інших транспортних засобів та обладнання	Виробництво інших промислових устаткування
Україна	16,2	25,3	34,2	17,1	12,3	29,8	27,9	24,5	25,1	31,7	15,8
Австрія	33,8	80,3	...	82,9	44,1	88,1	76,6	72,7	64,7	95,5	50,4
Бельгія	54,4	75,9	78,3	55,4	48,2	84,8	79,2	60,1	53,4	47,8	58,7
Болгарія	19,5	41,8	47,2	30,9	27,0	47,2	39,3	27,0	32,6	36,6	22,8
Велика Британія	39,7	53,4	50,9	40,4	33,3	58,1	55,7	48,4	37,4	41,6	38,4
Данія	39,8	...	85,2	66,7	38,5	75,6	46,9	61,1	32,7	60,6	47,8
Естонія	62,5	92,0	100,0	36,4	56,2	65,8	60,5	64,1	73,1	46,2	53,1
Ірландія	67,4	76,7	...	37,5	48,3	67,1	58,3	60,1	60,7	...	58,5
Іспанія	29,3	63,3	78,7	52,4	26,4	68,8	51,0	45,2	50,8	54,2	33,7
Італія	46,2	75,2	75,2	46,4	43,4	51,3	54,2	66,4	51,9	80,7	46,2
Кіпр	35,4	66,7	66,7	50,0	41,7	...	25,0	28,6	...	...	38,5
Латвія	17,0	35,3	77,8	38,5	36,8	53,8	20,0	39,5	28,6	14,3	19,5
Литва	38,3	31,0	50,0	7,1	17,8	55,3	37,5	44,4	62,5	11,1	22,2
Люксембург	18,9	92,3	...	50,0	42,9	80,0	60,0	88,2	...	...	53,5
Мальта	41,7	33,3	85,7	...	23,5	75,0	77,8	20,0	...	...	38,3
Нідерланди	45,2	65,2	76,1	48,4	45,3	64,0	71,0	64,8	65,5	64,3	53,4
Німеччина	53,8	89,4	85,2	71,8	65,8	95,6	83,5	83,8	78,5	90,3	71,8
Польща	12,6	36,8	54,9	31,7	18,7	38,1	34,3	30,7	32,0	27,8	18,1
Португалія	42,3	77,5	...	51,6	47,8	80,0	69,8	57,0	56,3	56,1	43,9
Румунія	17,0	27,8	49,3	25,1	17,4	18,9	23,4	20,6	28,0	33,2	16,5
Словаччина	40,4	32,9	38,5	31,2	14,9	35,9	40,9	41,0	50,3	34,4	31,3
Словенія	29,5	...	...	53,7	34,4	78,4	61,6	54,3	56,9	...	...
Угорщина	18,6	43,8	56,8	28,4	10,5	31,9	31,1	25,8	42,5	33,3	18,8
Фінляндія	52,1	66,0	...	57,7	49,7	...	...	69,1	70,1	...	53,7
Франція	32,4	70,4	81,1	50,9	32,1	72,1	57,0	60,9	37,2	52,1	40,6
Хорватія	32,2	37,9	50,0	32,4	34,8	62,5	51,4	56,1	59,3	23,8	36,7
Чехія	37,0	66,5	71,9	47,0	39,9	59,8	38,2	44,0	45,1	53,4	39,2
Швеція	40,7	61,9	72,7	50,9	46,4	76,6	63,2	68,4	57,2	73,4	51,9
<i>Додатково:</i>											
Індія (2009)	31,5	35,7	40,5	30,9	34,8	52,6	38,6	41,4	51,3	27,4	35,6
Бразилія (2011)	43,8	60,4	57,1	42,7	34,9	61,6	51,4	47,7	36,4	66,0	38,2

* Дані словосовно України – за 2012р., країні ЄС – за 2010р.

відповіді на виклики, що постають перед українським суспільством. Ці документи потребують коригування та доповнення з метою:

а) чіткого визначення ресурсів (фінансових, організаційних, гуманітарних) для здійснення необхідних перетворень, джерел їх походження та механізмів мобілізації; особливе значення тут мають завдання з істотного збільшення (до 30%) частки валового капіталоутворення у ВВП країни за рахунок значної активізації *внутрішніх приватних інвестицій*;

б) *концентрації економічних реформ в їх першій фазі* на питаннях зміни параметрів підприємницького середовища та підвищенні його схильності до *інновацій*, оскільки це має потенціал найбільшого позитивного кумулятивного впливу на розвиток і здатність продукувати потенціал для подальшого розширення сфери реформ; особливий наголос у цьому аспекті має бути поставлений на *інноваційність малого бізнесу*;

в) чіткого визначення *структури потенційних конкурентних переваг України в європейській та світовій економіці* з метою зменшення стратегічної невизначеності для приватного бізнесу та якнайшвидшого створення *точок прискореного зростання* в економіці, які підвищуватимуть динаміку економічного розвитку в цілому; у цих пріоритетних сферах мають бути реалізовані у пріоритетному порядку програми наукових досліджень і розробок, які мають забезпечити технологічні прориви в перспективних напрямках.

2. Для успішного здійснення кардинальних трансформацій має змінитися сам *спосіб підприємницької поведінки* українського бізнесу, який повинен позбутися орієнтації винятково на короткострокові цілі та розвинути в собі здатність до *стратегічно орієнтованої ринкової поведінки* в умовах, з одного боку, жорсткої глобальної і європейської конкуренції, а з іншого – до ефективної кооперації з державою (державно-приватне партнерство) та недержавними установами та організаціями, університетами та іншими вищими навчальними закладами. Метою такої кооперації має бути оптимізація процесу наукових досліджень, підготовки фахівців з необхідними для успішних інновацій компетенціями, визначення та фінансова підтримка найбільш ефективних механізмів освоєння перспективних ринків збуту. Водночас, це потребує проведення державою в кооперації з соціально відповідальними представниками великого бізнесу цілеспрямованої освітньої політики в напрямі формування відповідних світоглядних засад молодого покоління та реалізації політики з поширення передового досвіду організації *соціально відповідального бізнесу* в розвинутих країнах світу. Мінімізація можливостей для отримання доходів рентного типу та формування повноцінного конкурентного середовища для підприємництва мають бути результатом не лише відповідних змін у чинних законах, але й кардинальних змін у *ціннісних орієнтаціях* суспільства в цілому та сфери бізнесу зокрема.

3. Здійснення кардинальних трансформацій загалом та в економіці зокрема, їх наближення до цілей, визначених євроінтеграційною стратегією України, стане реальністю лише в разі активної участі та співпраці в цьому процесі всіх верств українського суспільства та за активної, стратегічно орієнтуючої і креативної ролі держави. Це стане можливим винятково в разі піднесення в суспільстві рівня *взаємної довіри* – довіри один до одного, довіри до суспільних інститутів – і подолання відчуження держави і громадянина. Саме це має стати головним результатом реформування політичної і правової систем держави.

УКРАЇНА: ВІД КРИЗИ ДО КРИЗИ

Василь ЮРЧИШИН,
директор економічних програм
Центру Разумкова

Катерина МАРКЕВИЧ,
експерт економічних програм
Центру Разумкова

Україна – єдина серед європейських країн застрягла в міжкризовому просторі. Після глобальної кризи 2008-2009рр. більшості країнам вдалося відновити позитивну економічну динаміку, Україна ж сьогодні знову потерпає від кризових проявів. Нинішня вкрай слабка економічна динаміка – в умовах триваючої військової агресії, поглиблення і розширення негативних тенденцій в економіці, низького рівня довіри до системи державного управління, високої корупції, слабкої фінансової дисципліни, незадовільної інвестиційної привабливості та надмірного боргового навантаження – вказує на збереження “переддефолтних” ризиків і втрату країною гідного місця у світовій економіці. У пропонованій роботі увага сконцентрована на порівнювальних характеристиках двох кризових періодів в Україні, а також їх наслідках для стримування кризових шоків у середньостроковій перспективі, а з тим – і можливим відновленням стійкого економічного зростання.

За останні п'ять років Україна вдруге намагається подолати кризовий шок. Кожен із шоків мав свої особливості, і основу кожного формували свої чинники і складові. Водночас, спільність розгортання кризових процесів в Україні у 2008-2009рр. і 2013-2014рр. вказує на те, що результати та наслідки двох кризових процесів, імовірно, також можуть виявитися близькими. У такому випадку сьогодні Україна, щоб не допустити чергового кризового шоку, вірогідно, може використати антикризові заходи і заходи з економічного відновлення, які належним чином не були враховані та задіяні в посткризовий період 2010-2012рр. Найвагоміше в нинішній ситуації – це прискорена інтеграція українських виробництв у світові виробничі, торговельні, фінансові мережі, що дозволило б країні подолати відставання від світових тенденцій.

Україна у світовій економічній динаміці

У світовій економіці посткризове економічне відновлення (після фінансової кризи 2008-2009рр.) відбувається повільніше, ніж очікувалося за оптимістичними сценаріями. Після відносно успішних 2010-2011рр. **світова економіка не змогла утримати новий тренд зростання**, а показники світового розвитку у 2012-2013рр. виявилися, хоч і переважно позитивними, проте помітно гіршими, ніж у попередні два роки (таблиця “Показники глобального зростання”¹).

Показники глобального зростання, % до попереднього року							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013(о)	2014(п)
ВВП	1,4	-2,1	4,0	2,7	2,3	2,4	3,1
Торгівля	3,0	-10,4	12,6	5,8	3,2	4,5	5,8
Валові інвестиції	2,3	-5,6	5,3	4,8	4,6	5,3	6,0
Зайнятість	1,1	0,4	1,4	1,5	1,3	1,3	1,3
ПІІ	-9,5	-33,0	14,1	16,2	-18,7	7,7	17,1

Зрозуміло, що чинники і складові, які формували високу докризову динаміку (насамперед, експортна експансія країн, що розвиваються), в більшості випадків вже не зможуть виступати економічними рушіями зростання в окремих країнах і регіонах найближчим десятиліттям. Зазначимо, що модернізація виробництва, поширення нових технологій, підвищення кваліфікації працівників, оновлення менеджменту відбуваються не автоматично, а тому країни (переважно з висхідними економіками²) стикаються як з ризиками втрати “традиційних” (для них) ніш і ринків збуту, так і з необхідністю значного часу для освоєння нових конкурентних виробництв (з відносно високою доданою вартістю), що не є безболісним для економіки.

Звичайно, лідерами нинішнього періоду економічного відновлення є торгівля та інвестиції. Хоча всі погоджуються з необхідністю прискорення торгівлі, проте протекціоністські заходи, які стримуюче впливали на розвиток торгівлі, а з тим і інвестицій, залишаються вельми популярними. Втім, якщо міжнародна торгівля все ж поступово відновлює позитивну динаміку, то в умовах низької довіри між урядами та економічними агентами саме міжнародні інвестиційні потоки демонструють високу чутливість до політичних і економічних негараздів. Тому боргові ускладнення у країнах ЄС та уповільнення темпів зростання Китаю призвели до різкого погіршення намірів інвесторів, і у 2012р.³ прями іноземні інвестиції (ПІІ) зазнали суттєвого скорочення (хоч і значно меншого, порівняно з кризовим 2009р.) (таблиця “Показники глобального зростання”). Попередні показники 2013-2014рр. вказують на можливість відновлення інвестиційних потоків, що, втім, залежатиме від рівня міжнародної економічної довіри.

¹ Джерело: Global Investment Trends Monitor (Випуски різних років). – [http://unctad.org/en/Pages/Publications/Global-Investment-Trends-Monitor-\(Series\).aspx](http://unctad.org/en/Pages/Publications/Global-Investment-Trends-Monitor-(Series).aspx).

² Тут і далі як узагальнена назва для економік країн, що розвиваються, і трансформаційних країн використовуватиметься термін “висхідні економіки” (*emerging economies*) або “висхідні країни”. До трансформаційних країн відносять постсоціалістичні країни та пострадянські колишні республіки СРСР, крім країн Балтії.

³ Останні доступні офіційні дані.

Зазначимо, що саме у 2012р. відбулася “знакова” зміна у структурі ПІІ, яка може мати глобальний вплив на подальші світові інвестиційні потоки. **Вперше країни, що розвиваються, отримали ПІІ більше, ніж розвинуті країни.** Приплив ПІІ у країни, що розвиваються, склав \$703 млрд. (з \$1,35 трлн. світових), або 52% глобальних обсягів, перевищивши приплив у розвинуті країни на \$142 млрд. При цьому чотири країни, що розвиваються, ввійшли до п’ятірки найбільших світових одержувачів ПІІ, що також вказує на **зміну структури глобальних потоків ПІІ**, зокрема, порівняно з періодом розгортання кризи (діаграма “*Країни-лідери припливу ПІІ*”⁴).

Між тим, період посткризового відновлення вкотре висвітлив вагомість інвестицій в країну для забезпечення її економічної міцності. Так, ті країни, яким **вдалося підтримати інвестиційну привабливість** і не допустити інвестиційного обвалу в період глобальної кризи, **досягли значно кращих результатів посткризового відновлення** (діаграми “*Економічне зростання і зміна частки інвестицій у ВВП*”⁵). Чим меншими були втрати країн в інвестиційних обсягах, тим меншими були втрати як в економічній динаміці загалом, так і доступу приватного сектору до фінансових ресурсів.

* пп – процентні пункти

⁴ Водночас, майже третина світового вивезення ПІІ припадає також на країни, що розвиваються, що підтверджує тенденції розширення ПІІ з висхідних країн. – Джерело: World Investment Reports (різні випуски).

⁵ Джерело: Emerging Market Quartely, Credit Suisse [EMQ], June 2013.

Таким чином, **макроекономічна стійкість країн до зовнішніх шоків** значною мірою залежить від їх **спроможності не допустити інвестиційного обвалу**, втрати інвестиційної привабливості, скорочення інвестиційних ресурсів. Україні не вдалося запобігти інвестиційним втратам, а з тим – значимість країни для світової економіки помітно зменшилася.

Нагадаємо, з початку 2000-х років економіка України характеризувалася стійкою позитивною динамікою, середньорічні темпи економічного зростання упродовж 2001-2007рр. перевищували 7% (діаграма “Індекс економічної динаміки...”⁶), а відтак країна певний час належала до складу високо динамічних висхідних країн, і, хоча й помалу, проте ставала дедалі помітнішою в системі світової економіки (таблиця “Місце України у світовій економіці”⁷).

Криза ж 2008-2009рр. відкинула українську економіку на кілька років назад, а кризові процеси 2013-2014рр. дедалі більше погіршуватимуть позиції України у світовій економіці в середньостроковій перспективі. Слід визнати, що в посткризовий період 2010-2013рр., коли світовій економіці вдалося відновити відносно стійке зростання, а висхідні економіки навіть прискорили темпи економічного відновлення, українська економіка занурилась у довгострокову рецесію (бурхливі події 2014р. лише акцентували кризовий стан – нагадаємо, впродовж 2012-2013рр. темпи зростання вітчизняної економіки фактично були нульовими). Відтак, нинішня динаміка української економіки дедалі більше відстає від світових тенденцій і того прискорення, яке демонструють успішні висхідні економіки (діаграма “Індекс економічної динаміки світової економіки”).

Місце України у світовій економіці ВВП, \$ млрд			
	Світовий	Україна	Частка України у світовому, %
2000	30 971	31,8	0,10
2008	62 308	179	0,29
2011	71 423	163	0,23
2014(п)	77 609	143	0,18

Особливо відчутним було погіршення економічної динаміки України серед висхідних країн. Так, якщо в докризовий період частка України в загальному ВВП висхідних країн складала близько 0,9%, то в посткризовий період вона скоротилася приблизно на третину, а у 2014р. – скоротиться до рівня практично вдвічі меншого, порівняно з кращими докризовими показниками (діаграма “Номінальний ВВП України і його частка в номінальному ВВП висхідних економік”⁸).

⁶ Джерело: IMF World Economic Outlook [WEO], 2012-2014.

⁷ Джерело: WEO, 2012-2014.

⁸ Джерело: [EMQ], 2012-2014.

Номинальний ВВП України і його частка в номінальному ВВП висхідних економік

Небезпідставним є твердження, що в Україні **кризові процеси 2013-2014рр. можуть інтерпретуватись як поновлення і продовження кризових процесів 2008-2009рр.** Так, у 2008р. прояви глобальної кризи посилились, а 2009р. став для України обвальним. 2010-2012рр. можуть характеризуватися лише як період “виповзання” країни з-під кризового обвалу. Поглиблення ж економічних дисбалансів у 2013р. суттєво послабило макроекономічну стійкість, що зрештою призвело до нового обвалу економіки України у 2014р., в т.ч. внаслідок зовнішньої агресії.

ВВП України: динаміка і структура

Хоча криза 2008-2009рр. вкотре засвідчила хиби української економіки, а відтак – повинна була б стимулювати трансформаційні процеси для створення більш сучасної конкурентної економіки, проте характерним для української економіки, принаймні впродовж останнього десятиріччя, залишається:

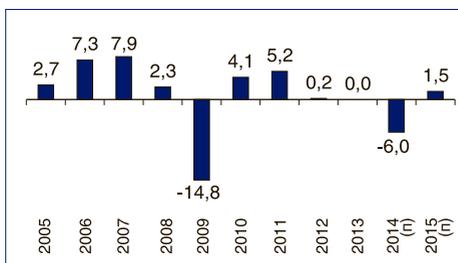
- низькопродуктивність та енергозатратність;
- слабкодиверсифікованість і неконкурентоспроможність;
- залежність від монопольних зовнішніх джерел сировини та енергії.

Донині кризові хвилі не спонукали різноманітні українські Уряди до необхідних структурних зрушень у вітчизняній економіці. Навіть 2010-2012рр., впродовж яких мали відбутися головні зміни, радше стали роками подальшого консервування структури національної економіки, посилення адміністрування і корупції, поглиблення втручання держави в економічну діяльність – наслідком чого стало, *з одного боку*, розчарування суспільства у правильності обраного країною шляху розвитку, *з іншого* – відновлення депресивних тенденцій в економічному середовищі. Тому й не було вироблено належних механізмів недопущення та протидії загрозам наступних кризових шоків.

Реальний сектор. Якщо криза 2008-2009рр. в Україні, як і в усьому світі, була дійсно неочікуваною, то до кризи 2013-2014рр. країна “наближалася” послідовно.

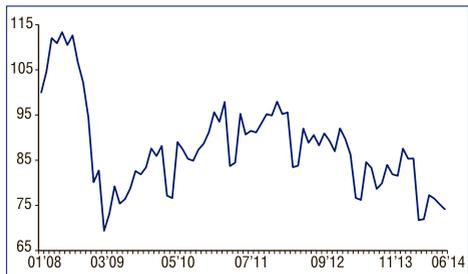
Хоча впродовж 2010-2011рр. спостерігалася позитивна динаміка реального ВВП, проте динаміку тих років не можна класифікувати як “стійке зростання”, оскільки фактично відбувалася лише часткова “компенсація” втрат (падіння) кризового 2009р. (діаграми “Зростання реального ВВП”)⁹. Тому радше слід говорити, що позитивна динаміка ВВП 2010-2011рр. у багатьох аспектах була зумовлена переважно “ефектом низької бази”, а не структурним оздоровленням чи посиленням конкурентоспроможності.

**Зростання реального ВВП,
% до попереднього року**

Фактично нульове зростання 2012-2013рр. означало, що в країні не створюється базис стійкого економічного відновлення і, по суті, відбувається консервація як виробничого сектору, так і рівня добробуту населення, що, своєю чергою, обмежуюче впливало на сукупний попит, а відтак і підприємницьке середовище. Тому черговий економічний обвал варто було прогнозувати, особливо в умовах посилення зовнішніх негативних впливів.

**Індекс промислового виробництва в Україні,
(січень 2008р. = 100)**

Наголосимо, глобальна фінансова криза 2008-2009рр. руйнівним чином вплинула на Україну, насамперед, на сектор промисловості, обсяг виробництва якого протягом осінньо-зимового періоду 2008-2009рр. після кількарічного зростання скоротився удвічі (діаграма “Індекс промислового виробництва в Україні”). Період посткризового відновлення 2010-2011рр. не був успішно використаний в Україні, стимули для структурних змін залишалися слабкими, а фактор “низької бази” вичерпався вже в середині 2011р.

Тому й не дивно, що вже на початку 2012р. на тлі гальмування європейської економіки (внаслідок нарощування боргових ускладнень у країнах ЄС) в економіці України **посилилися негативні тенденції**. Так, хоча падіння промисловості у 2012-2013рр. не мало шокового характеру, подібного до 2008-2009рр., проте втрати у промисловості інерційно продовжувались, і індекс промислового виробництва наприкінці I півріччя 2014р. знаходився на рівні найнижчих показників 2009р. (“дна” глобальної кризи) (діаграма “Індекс промислового виробництва в Україні”). Підкреслимо, таке послідовне падіння відбувалося не як наслідок короткострокового політико-економічного шоку та російської агресії, а було саме **результатом слабкої економічної політики** влади попередніми роками.

⁹ Джерело: Валовий внутрішній продукт (за відповідні роки). – Держстат, <http://www.ukrstat.gov.ua>. Тут і далі, якщо не вказано інше, використані дані Держстату та НБУ (<http://www.bank.gov.ua>).

Перманентні кризові прояви безпосередньо вплинули і на структуру ВВП, насамперед у частині витіснення інвестицій. Левова частка внутрішнього продукту використовується **на споживання**, рівень якого в Україні зріс з 77-80% ВВП у докризовий період до 90-93% останніми роками (таблиця “*Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання*”). Тобто, практично **всі отримувані ресурси** – як домогосподарств, так і державного сектору – витрачаються на підтримання поточного рівня споживання і добробуту¹⁰.

Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Валовий внутрішній продукт, млрд. грн.	720,7	948,1	913,3	1 082,6	1 302,1	1 411,2	1 454,9
<i>у % ВВП</i>							
Кінцеві споживчі витрати, у т.ч.	77,5	80,1	84,7	84,5	85,5	88,3	92,8
домашніх господарств	58,7	61,4	63,7	63,4	66,5	68,2	72,7
сектору загального державного управління	17,9	17,9	20,2	20,3	18,2	19,5	19,4
Валове нагромадження основного капіталу	27,5	26,4	18,3	18,1	18,6	19,5	18,2
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	0,7	1,5	-1,3	0,3	2,1	0,2	-2,5
Експорт товарів і послуг	44,8	46,9	46,4	50,8	54,4	51,0	46,9
Імпорт товарів і послуг	-50,5	-54,9	-48,1	-53,7	-60,6	-59,1	-55,4

За таких умов неодмінним наслідком посилення кризових процесів є обвал в інвестиціях. Так, якщо в докризовий період відбулося певне “накопичення” інвестицій, що заклало потенціал довгострокового зростання, то криза 2008-2009рр. фактично зруйнувала інвестиційну спроможність України. Недолуга ж інвестиційна політика 2010-2013рр. по суті відвернула (вітчизняних і міжнародних) інвесторів від України, наслідком чого стало подальше **вимивання інвестиційного потенціалу** (частка інвестицій у структурі ВВП так і залишилась на рівні 18-19%, що вкрай мало для реалізації прискороного економічного відновлення) (таблиця “*Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання*”). З тим, у кризу 2013-2014рр. Україна ввійшла у вкрай послабленому стані без видимих перспектив інвестиційного зміцнення. Тобто, **найближчими роками найкраще, чого слід очікувати, – лише слабе відновлення інвестиційних процесів**, що може й надалі стримувати економічне відновлення країни загалом.

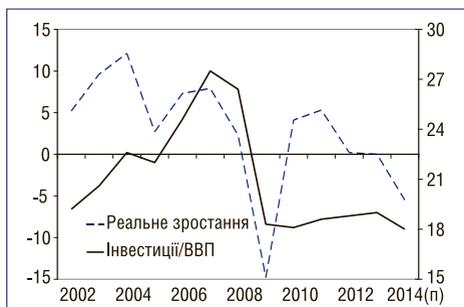
¹⁰ ...насамперед, за рахунок відмови від нагромадження капіталу.

Таким чином (діаграма “Зростання реальних споживання та інвестицій”¹¹):

- у періоди економічного послаблення, “економія” ресурсів першочергово відбувається за рахунок скорочення довгострокових витрат, у т.ч. інвестиційного характеру, тому й зниження інвестиційних витрат є набагато суттєвішим, порівняно із зниженням споживчих витрат;
- у періоди економічного пожвавлення (зокрема, як спостерігалося в докризовий період) прискорене зростання більш виразно проявляється у розширенні інвестування, в т.ч. за рахунок підвищення рівня заощаджень населення;
- у кризовий період падіння споживання зазвичай є значно меншим, ніж падіння інвестицій. Тому по завершенні кризи, споживання повертається на “звичний” рівень досить швидко (за кілька років, якщо економіка не зазнала повного краху). На відновлення ж інвестицій (зважаючи на необхідність повернення довіри інвесторів до економічної політики країни) вимагається десятиріччя (за відсутності системних реформацийних досягнень).

Зростання ВВП і частка інвестицій у структурі ВВП України (права шкала), %

Підкреслимо, стримування інвестиційного розширення фактично означає і **неможливість економічного прискорення**, оскільки позитивна довгострокова динаміка ВВП необхідною складовою має зміцнення інвестиційного потенціалу (діаграма “Зростання ВВП і частка інвестицій у структурі ВВП України”). Проте сьогодні **не видно чинників, за рахунок яких вдасться помітно покращити** інвестиційні позиції країни (“корупційний податок”, який в Україні вимушено асоціюється з інвестиціями, не може бути ліквідований у короткостроковій перспективі).

Крім того, невпевненість у стійкості споживчого попиту та постійні девальваційні очікування стримують економічних агентів від ризиків інвестування в нові виробництва.

Також зазначимо, що **українська модель зростання** докризового періоду, базована на експортній експансії товарів з низькою доданою вартістю, **вже не буде дієвою ані в середньо-, ані в довгостроковій перспективі**, зважаючи на зміну структури і чинників зростання глобальної економіки. Вірогідно,

¹¹ Джерело: [EMQ], 2012-2014.

лише **інвестиційне розширення надасть Україні шанс на економічне відновлення**. Тому в сьгоднішніх реаліях України посилення інвестиційного сприяння є одним з найактуальніших завдань економічної політики держави.

Кризи 2008-2009рр. і 2013-2014рр. впливали подібним чином і на **інфляційну складову**. В обох випадках серед основних чинників стрімкого зростання цін були:

- стрімка та обвальна девальвація гривні;
- адміністративне підвищення житлово-комунальних тарифів.

А **низький життєвий рівень** населення (а з тим і низька купівельна спроможність) залишався вагомим **обмежуючим чинником прискорення інфляції**.

У 2014р. спостерігалось дві **значні інфляційні хвилі**: перша – у березні-травні, зумовлена девальваційним шоком (обвал курсу з 8 грн./\$1 до 12 грн./\$1), друга – влітку (з можливим продовженням восени), внаслідок суттєвого підвищення житлово-комунальних тарифів. Вірогідно, їх вплив упродовж півроку послабне, тому надалі інфляція повернеться до **невисоких, але не достатньо стійких** показників (подібно інфляційній динаміці 2010-2012рр.).

Зазначимо, сьогодні спроможність влади впоратися з інфляцією залишається низькою. Фактично, єдиним стримуючим чинником (для продовження зростання споживчих цін і цін виробників) є вкрай низька купівельна спроможність населення, а також незадовільний фінансовий стан підприємств, які потерпають як від погіршення ситуації на національних ринках, так і практичної закритості для них зовнішніх ринків.

Основні інвестиційні ресурси підприємства отримують з власних джерел, власних нагромаджень. Тому слабка економічна динаміка та високі фінансові і валютні ризики призводять до погіршення фінансових результатів діяльності підприємств, а з тим – своєю чергою – до подальшого зниження економічної загальної та інвестиційної зокрема активності. В таких умовах підприємства не можуть очікувати ані державної підтримки чи полегшення доступу до банківських вітчизняних ресурсів, ані іноземних інвестиційних ресурсів (насамперед, внаслідок продовження російської агресії).

В обидва кризові періоди (2008-2009рр. і 2013-2014рр.) фінансові результати демонстрували стрімкий обвал, у т.ч. у промисловості (таблиця “*Фінансові результати діяльності підприємств*”). Поряд з цим, сільське господарство з року в рік покращувало фінансові результати, а у 2014р., видається, стане тією економічною основою, яка не допустить повного обвалу економіки.

**Фінансові результати діяльності підприємств,
млрд. грн.**

	Фінансовий результат до оподаткування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
2008, у т.ч.	9,0	62,8	193,7	37,2	184,7
Промисловість	20,2	61,1	70,8	38,9	50,6
Сільське господарство	6,0	71,7	12,0	28,3	6,0
2009, у т.ч.	-42,4	60,1	144,1	39,9	186,5
Промисловість	-4,8	59,7	43,7	40,3	48,5
Сільське господарство	8,0	69,9	14,3	30,1	6,3
2013, у т.ч.	29,6	65,9	234,5	34,1	204,9
Промисловість	13,2	63,2	80,5	36,8	67,3
Сільське господарство	16,0	79,8	26,9	20,2	10,9
2014 (I півріччя), у т.ч.	-136,0	54,6	159,7	45,4	295,7
Промисловість	-66,2	52,3	44,2	47,7	110,4
Сільське господарство	-0,5	88,6	0,1	11,4	0,6

Валютні шоки

Україна впродовж своєї короткої історії чи не найбільше серед європейських країн потерпала від нераціональної і слабкої валютної політики. З середини 1996р., коли була впроваджена гривня, і до середини 2014р. гривня здешевшала практично на порядок (із значення курсу 1,8 грн./\$1 до 12,5 грн./\$1). Тобто, можна стверджувати, що Україна перебуває у стані перманентного негативного валютного очікування, і валютний обвал навесні 2014р. не може вважатися “надзвичайною” подією. Більше того, продовження валютних негараздів і влітку 2014р. (вже за нового керівництва НБУ) означає збереження високих валютних ризиків.

Валютна політика і валютна динаміка в обидва кризові періоди (2008-2009рр. і 2013-2014рр.¹²) має багато спільних рис, що вказує на ігнорування (або слабку усвідомлюваність) уроків кризових явищ на валютному ринку України, а з тим – ставить під сумнів можливості попередження валютних криз у найближчому майбутньому.

Хоча формально в Україні не застосовувався режим фіксованого валютного курсу, проте впродовж останнього десятиріччя (до весни 2014р.) НБУ й Уряд фактично реалізовували варіанти політики фіксованого курсу – офіційний курс змінювався лише адміністративно та обвалью, а коливання на міжбанківському та готівковому ринку допускалися мінімальні, насамперед шляхом різноманітних адміністративних заходів (обов'язковий продаж частини валютної виручки експортерами, обмеження на купівлю населенням готівкової валюти, “паспортизація” готівкових обмінних операцій, посилення контролю над виконанням імпортних контрактів тощо).

¹² Нагадаємо, що порівняння макроекономічних аспектів і складових двох кризових періодів в Україні є важливим завданням цього аналізу.

Погіршення макроекономічної ситуації напередодні кризових шоків у 2008р. і 2013р. в Україні було достатньо виразним – спостерігалися високі зовнішньоторговельні дефіцити, посилювалося боргове навантаження, про-являлися дисбаланси між попитом і пропозицією на валютних ринках. Проте в жоден з періодів влада не допускала навіть найменших відхилень від обраної курсової фіксації. А відносно високі валютні резерви у 2008р. вводили в оману стосовно спроможності підтримати тогочасний курс, оскільки не супроводжувалися владними заходами, спрямованими на впровадження раціональної валютної політики та попередження валютних шоків.

Тому, звичайно, перші ж напруження на валютних ринках України спонукали владу до значних і тривалих валютних інтервенцій на підтримку “звичного” курсу (у 2008р. – 5 грн./\$1, у 2014р. – 8 грн./\$1). Проте накопичені дисбаланси не дозволяли знизити девальваційний тиск, тому, зрештою, гривня втрачала близько 50% своєї вартості (в жовтні-листопаді 2008р. обвал курсу з 5 грн./\$1 до 8 грн./\$1, в лютому-березні 2014р. – з 8 грн./\$1 до 12 грн./\$1).

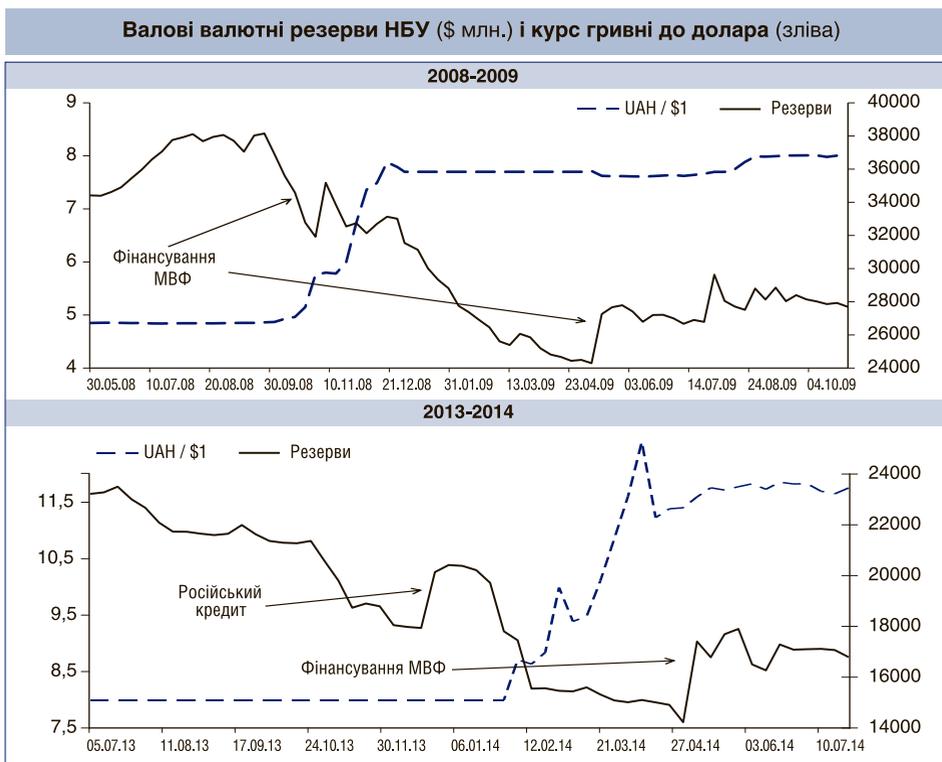
Проте навіть такі значні знецінення вартості національної валюти не призводили до заспокоєння валютних ринків і ще тривалий час НБУ був вимушений проводити різноманітні заходи (далеко не завжди успішні) із “заспокоєння” ринків, оскільки не відновлювалася довіра до центрального банку країни та його спроможності проводити зважену валютну політику. Зокрема, навіть після девальваційного “обвалу” потреби в інтервенціях не зникали, і влада була вимушена продовжувати втрачати резерви з метою гальмування девальваційної “інерції” і “фіксації” нового рівня курсу. Так, після “заспокоєння” гривні наприкінці 2008р., інтервенції продовжувались і, зрештою, в І половині 2009р. (вже після “обвалу”) Україна втратила майже \$10 млрд. валютних резервів (діаграми “*Валові валютні резерви НБУ і курс ... 2008-2009*”).

Так само, не досягається стабілізація рівня резервів у 2014р. (після обвалу курсу навесні), хоча формально НБУ мінімізував свою присутність на валютних ринках, аргументуючи це відмовою від підтримки валютного курсу і переходу до т.зв. “інфляційного таргетування”¹³ (діаграми “*Валові валютні резерви НБУ і курс ... 2013-2014*”), що призводить до подальшого ослаблення гривні. Між тим, в обох кризових випадках кредитні ресурси МВФ мали вирішальне значення для наповнення резервів і недопущення їх спустошення.

¹³ Поряд з цим, слід підкреслити, що **інфляційне таргетування неможливе без валютної стійкості**, прогнозованості курсової динаміки, а низькі процентні ставки є неможливими в умовах постійних девальваційних очікувань. Це цілком засвідчується й найвагомішими фінансовими взаємозв'язками, зокрема:

- т.зв. паритет процентних ставок і міжнародний ефект Фішера, які вказують, що процентні ставки чутливо реагують на співвідношення очікуваного або форвардного та поточного курсу (зростання очікуваного або форвардного курсу відносно поточного провокує підвищення внутрішніх ставок);
- паритет купівельної спроможності або закон єдиної ціни, за якого зміни у значеннях обмінного курсу “врівноважуються” змінами в рівні інфляції.

Слід також нагадати, що для європейських країн (поза зоною євро), а також країн, які мають наміри поглиблення інтеграції з ЄС, необхідним є дотримання Маастрихтських критеріїв, зокрема – забезпечення відносно стабільності валютного курсу, за якої коливання національної валюти відносно євро не можуть перевищувати певні граничні значення.

Низка спостережень стосовно валютних шоків в Україні може бути доречною:

- у випадку тривалого тиску на гривню постійні валютні інтервенції фактично призводять лише до втрати резервів без належного впливу на валютний курс. Для зменшення тиску поряд з інтервенціями потрібне впровадження адекватних інструментів фінансового зміцнення (зокрема, політики процентної ставки, форвардних операцій, недопущення “нескінченного рефінансування (нібито на підтримку ліквідності) тощо);
- Україна, як і раніше, залишається вкрай обмеженою в доступі до валютних ресурсів. У кризові періоди фактично лише ресурси МФІ, насамперед, МВФ, слугували джерелом наповнення резервів, а також утримання на прийнятному рівні важливих макроекономічних індикаторів, тому й співпраця з МВФ залишається серед політичних пріоритетів;
- навіть після курсового обвалу (і певного заспокоєння валютної напруженості) попит на валюту залишається високим, що спонукає до подальшої (хоч і значно меншої за обсягами) втрати резервів для додаткового заспокоєння і “коригування” валютного курсу. Тобто, слід враховувати потреби ще в певному часовому періоді, протягом якого мають відбуватись інтервенції НБУ та інші стабілізуючі заходи для зміцнення нового курсового рівня, в який би повірили і який би прийняли економічні агенти.

Водночас, вагомість раціональних дій центрального банку країни навіть зростає після припинення безпосереднього розгортання валютного шоку – центральний банк має запобігти появам нових хвиль, насамперед, спекулятивного характеру. Це повністю підтверджують події в Україні у вересні 2014р., коли услід за, здавалося б, валютним заспокоєнням після весняного (2014р.) обвалу гривні, в серпні сформувалася нова девальваційна хвиля, практично за повної неспроможності НБУ хоч якось її приборкати. Це означає відсутність належних стабілізаційних перспектив в Україні принаймні у 2014р. (що вже є актуальним питанням національної безпеки країни), що й засвідчує низка важливих макроекономічних індикаторів (врізка “Вплив девальвації на макроекономічні показники”).

Зовнішньоекономічний сектор

Практична відсутність останнім десятиріччям структурних змін означає, що Україна лише накопичувала зовнішньоекономічні дисбаланси.

Насамперед, вкажемо на перманентне поглиблення торговельного дефіциту. Так, якщо ще в середині 2006р. Україна мала практично нульове зовнішньоторговельне сальдо (товарів і послуг), то надалі дефіцит зовнішньої торгівлі стрімко наростав, і в глобальну кризу восени 2008р. Україна ввійшла із значним дефіцитом (діаграма “Баланс товарів і послуг”), що (за відсутності належного доступу до світових ринків капіталів) і стало одним з вагомих чинників валютного обвалу восени 2008р.

Слід визнати, що стрімка девальвація гривні сприяла суттєвому покращенню балансу зовнішньої торгівлі – в середині 2010р. Україні вдалося практично ліквідувати зовнішньоторговельний дефіцит. Проте відсутність структурних змін разом із зосередженістю на продовженні екстенсивної експорторієнтованої моделі (товарів з низькою доданою вартістю) знову призвели до відновлення негативної динаміки стрімкого нарощування зовнішньоторговельного дефіциту (діаграма “Баланс товарів і послуг”). Тому вже з початку 2013р. вказаний дефіцит досяг \$15 млрд. і сформував потужний девальваційний тиск.

ВПЛИВ ДЕВАЛЬВАЦІЇ НА МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ

Курсова динаміка часто є визначальною для макроекономічних балансових показників, які характеризують зовнішній сектор країни і є вагомими під час оцінки інвесторами платоспроможності країни, а відтак – і готовності надання такій країні додаткових фінансових ресурсів (кредитів, прямих і портфельних іноземних інвестицій тощо). Україна перебуває в очікуванні широкомасштабної допомоги від міжнародних та європейських фінансових інститутів, що вимагає “наближення” макроекономічних індикаторів до прийнятних (які вказують на некритичність окремих макроекономічних ризиків).

Проілюструємо вплив значення курсу на макроекономічні індикатори. У якості **середньорічного показника курсу** за оптимістичним сценарієм (малоймовірний, оскільки передбачає навіть певне зміцнення гривні до кінця року) – 10 грн./\$, стабілізаційний сценарій (недопущення подальшої суттєвої девальвації) – 12 грн./\$, а також девальваційний (утримання тенденції до послаблення гривні) – 14 грн./\$1.

ВВП. За попередніми оцінками, номінальний ВВП України у 2014р. складе приблизно 1,4 трлн. грн. У доларовому еквіваленті ВВП (за різними сценаріями) становитиме \$100-140 млрд. (таблиця “Макроекономічні індикатори”). Навіть за оптимістичним сценарієм (курс 10 грн./\$1) ВВП на душу населення знаходитиметься на рівні \$3 000, тобто **на межі, нижче якої** (за міжнародною класифікацією) **знаходяться бідні країни.**

Платіжний баланс. Дефіцит рахунку поточних операцій платіжного балансу України в I півріччі склав \$1,9 млрд. (у I півріччі 2013р. відповідний дефіцит сягав \$5,4 млрд.). Зважаючи на сезонні впливи на зовнішньоекономічні баланси можемо оцінити дефіцит поточного рахунку на кінець 2014р. на рівні \$5 млрд. (без урахування заборгованості за російський газ, що виникла у I кв. 2014р.), або 3-5% ВВП (див. таблицю).

Дефіцит рахунку поточних операцій на рівні 3% ВВП зазвичай не розглядається як надмірно загрозливий, оскільки вважається, що може бути профінансований залученими ресурсами. Дефіцит на рівні 4-5% ВВП вже вважається достатньо ризиковим з точки зору надійного свого фінансування. Тому за середнього курсу 14 грн./\$1 зовнішні інвестори й кредитори матимуть великі **сумніви в доречності входження у відповідну економіку.**

Зовнішній борг. Оптимістична оцінка загального зовнішнього боргу на кінець 2014р. – \$145 млрд. Хоча у кризовий період зовнішній борг багатьох країн досяг психологічно важливої позначки 100% ВВП, однак його швидке та значне перевищення вказаної межі (як і у випадку України) означає суттєве ускладнення в доступі до зовнішніх ринків капіталів, неготовність міжнародних кредиторів до розширення фінансової підтримки.

Держбюджет. Обслуговування (процентні виплати) зовнішніх боргів реалізується безпосередньо з бюджетних ресурсів (погашення основної суми відокремлено від бюджету і проводиться шляхом т.зв. “фінансування”). Оскільки зовнішні борги обслуговуються в іноземній валюті, то вище значення курсу означає більші вилучення з бюджету, а тому й менше ресурсів залишається на “звичні” державні видатки (науку, освіту, економічну підтримку тощо). За однією із зовнішніх позик процентні виплати України мають скласти \$40 млн. В такому випадку різниця у вилученнях з держбюджету за різними сценаріями сягатиме 160 млн. грн. (див. таблицю).

Поряд з цим, бюджетні втрати за девальвації також зростатимуть внаслідок зростання розривів між доларовою вартістю імпортованих ресурсів і гривневими сплатами українських споживачів, що вимагатиме чергового “оновлення” тарифів з наступними витками інфляції та девальвації.

Ризики девальвації і втрати вартості гривні залишаються надвисокими. Можна стверджувати, що **валютна стабілізація сьогодні – це дійсно питання національної безпеки**, і здатність влади впоратися з проблемою значною мірою визначатиме довіру до влади загалом.

Макроекономічні індикатори

Курс, грн./\$1	10	12	14
Номінальний ВВП \$-екв., \$ млрд.	140	120	100
Дефіцит рахунку поточних операцій, % ВВП	3,6	4,2	5
Зовнішній борг, % ВВП	103,5	120,8	145
Вилучення з видаткової частини держбюджету, грн. млн.	400	480	560

Тобто ситуація в зовнішньоторговельній сфері ще на початку 2013р. вказувала на високу ймовірність девальваційного шоку, однак із-за політизованих міркувань влада знехтувала такими ризиками (і обвал гривні навесні 2014р. стався б напевне навіть без лютневої 2014р. революції).

Зазначимо, що, якщо дефіцит близько \$14-15 млрд. у період глобальної кризи (у II півріччі 2008р.) утримувався лише впродовж двох кварталів, то протягом останнього періоду – впродовж шести кварталів, що означало значну втрату валютних резервів і неминуче підштовхувало гривню до чергового обвалу (діаграма “Баланс товарів і послуг”).

За попередніми даними, після обвалу гривні навесні 2014р. сальдо зовнішньої торгівлі знову повернулося практично до нульових рівнів, насамперед, внаслідок різкого зменшення імпорту (зокрема, енергоносіїв з Росії). Тобто Україна отримує новий шанс через структурні зміни диверсифікувати зовнішню торгівлю і посилити свою конкурентоспроможність.

Підкреслимо, утримання високих торговельних дефіцитів традиційно розглядається як “небажане”, оскільки вимогами до впроваджуваної економічної політики є не лише пошук значних ресурсів на покриття зовнішнього дефіциту, але й збереження валютних резервів для відвернення валютного краху. Саме тут формуються ризики, притаманні українському економічному середовищу – стрімке нарощування зовнішньоторговельного дефіциту й утримання його впродовж кількох кварталів формує високий девальваційний тиск, який може “розрядитися” шоковою девальвацією національної грошової одиниці. Що й, зрештою, підтверджується валютним обвалом навесні 2014р.

Саме у зміні структури зовнішньої торгівлі полягає можливість макро-економічного зміцнення. Слід зазначити, що структура зовнішньої торгівлі останніми роками хоч і повільно, але все ж зазнає певних змін. Так, якщо порівнювати торговельні структури за I півріччя, то у 2008-2009рр. вони були дуже подібними, з високим домінуванням виробів металургійної промисловості (діаграма “Товарна структура зовнішньої торгівлі”). Структури ж 2012-2014рр. вже були дещо відмінними, із значно меншими частками продукції чорної металургії. Україна потребує закріплення тенденцій до розширення номенклатури, а також доступу до нових ринків, що, вірогідно, надасть змогу розширити експорт.

Поряд з цим, навіть високі зовнішньоторговельні дефіцити можуть виявитися цілком допустимими, якщо мають надійні і стійкі джерела свого фінансування. В Україні ж ситуація в зовнішньому секторі ускладнюється тим, що країні так і не вдається задіяти найвагоміший ресурс фінансування торговельного дефіциту – прямі іноземні інвестиції (ПІІ), обсяги залучення яких на душу населення в Україні є чи не найменшими в Європі.

Кризові явища суттєво погіршують ситуацію в Україні. Так, якщо в I півріччі 2008р. приплив ПІІ в Україну склав \$5,5 млрд.¹⁴, то у I півріччі 2009р.

¹⁴ Утім, слід зазначити, що в I півріччі 2008р. у всьому світі ще спостерігалася фінансова експансія і кошти досить вільно перетікали в різноманітні (навіть ризикові) проекти, що частково пояснює високий приплив ПІІ в Україну в той період.

приплив ПІ скоротився більш ніж на \$3 млрд. і склав лише \$2,2 млрд. У 2013р. поведінка кредиторів та інвесторів була значно обережнішою. Як вказувалося, зменшилися загальні обсяги світових ПІ, а відтак і Україна в умовах слабкої економічної динаміки та “консервативної” політики не могла розраховувати на значні інвестиційні потоки. І дійсно, у I півріччі 2013р. приплив ПІ склав лише \$1,6 млрд. Внутрішньополітична криза на початку 2014р. “налякала” кредиторів та інвесторів, і в I півріччі 2014р. “приплив” склав негативну величину, тобто з України було виведено понад \$0,9 млрд. раніше введених ПІ. Таким чином, ситуація в Україні цілковито вписується у світові закономірності – **макроекономічне гальмування** у країнах означає **помітну відмову інвесторів від входження** до таких слабких країн.

Також привернемо увагу до наступної макроекономічної закономірності. Поточні зовнішньоекономічні операції разом з ПІ фактично формують ресурси, які швидко та безпосередньо вливаються в економіку. Тому в якості критерію зовнішньоторговельної стійкості країни часто розглядається сукупний рівень зовнішньоекономічного сальдо – сума рахунку поточних операцій платіжного балансу (який для багатьох країн незначним чином відрізняється від сальдо торгівлі товарами та послугами) і прямих іноземних інвестицій, а також відповідний зв'язок (вказаної сукупності) з економічним зростанням.

Значний торговельний дефіцит за низького рівня припливу ПІ зазвичай зумовлює обмежувальний вплив на економічне зростання. Так, в Україні після негативного балансу рахунку поточних операцій і ПІ у 2008р. вже у 2009р. стався економічний обвал. Подібний обвал очікується і у 2014р. після того, як у 2013р. вказаний негативний баланс (рахунку поточних операцій і ПІ) досяг історичного мінімуму (-\$13 млрд.) (діаграма “*Зовнішньоекономічний баланс і економічне зростання*”).

Зовнішньоекономічний баланс і економічне зростання

Таким чином, **спрямування до негативних значень сумарного показника** сальдо рахунку поточних операцій та ПІІ в Україні може слугувати **чітким сигналом** до суттєвого посилення **ризиків економічного обвалу** вже в найближчій перспективі.

Найближчими роками інвестиційна привабливість України, вірогідно, залишатиметься слабкою, тобто приплив ПІІ не зможе бути чинником підтримки макроекономічного середовища. Що ж може стати “замінником” ПІІ для сприяння економічному зростанню? Як не дивно, проте в Україні започаткувалася цікава тенденція. З 2009р. після глобальної кризи, в Україну послідовно зростають грошові перекази громадян-українців з-за кордону, обсяги яких у 2012-2013рр. суттєво перевищили обсяги припливу ПІІ (діаграма “Грошові перекази громадян і ПІІ”).

Поки такі кошти лише “обережно” входять в економічне середовище (переважно в будівництво власного житла), проте, зрозуміло, що за певного покращення ділового та інвестиційного середовища, отримані з-за кордону кошти зможуть бути широко залучені до приватного бізнесу, в економіку загалом, що зможе стати “новим” джерелом економічного зростання¹⁵.

Зовнішній борг

Якщо в докризовий період зовнішньоборгові позиції України виглядали цілковито безпечними, то дві кризові хвилі поспіль сформували високо ризикове боргове середовище. Боргові ж сплати та обслуговування (в іноземній валюті) Україна може здійснювати лише в результаті успішної зовнішньоекономічної діяльності, що на сьогодні вкрай ускладнено.

¹⁵ Звичайно, якщо практика НБУ стосовно примусової конвертації валютних коштів і валютних надходжень не матиме продовження.

Звернемо увагу, що з початку кризи 2008-2009рр. майже втричі зросли боргові зобов'язання Уряду і НБУ (діаграма “*Зовнішній борг сектору державного...*”). Проте, якщо НБУ після значних запозичень 2010-2011рр. надалі зумів зменшити свої борги, то Уряд продовжував активно виходити на зовнішні ринки. Відтак, вже у 2011р. сукупний зовнішній борг Уряду та НБУ вперше за останнє десятиліття **перевищив рівень валових валютних резервів країни** (діаграма “*Державний борг і борг НБУ та валові міжнародні резерви*”). Тому у кризову хвилю 2013-2014рр. Україна ввійшла не лише із значним зовнішньоторговельним дефіцитом і зниженням інвестиційних залучень, але й з надмірним зовнішньоборговим тиском, який посилював і без того значний девальваційний тиск. І на сьогодні немає впевненості в тому, що девальваційний тиск може зменшитися, принаймні до кінця 2014р., оскільки як негативне сальдо рахунку поточних операцій, так і величина державного боргу залишаються високими.

Зовнішній борг сектору державного управління і центрального банку (НБУ), \$ млн.

Державний борг і борг НБУ та валові міжнародні резерви, \$ млн.

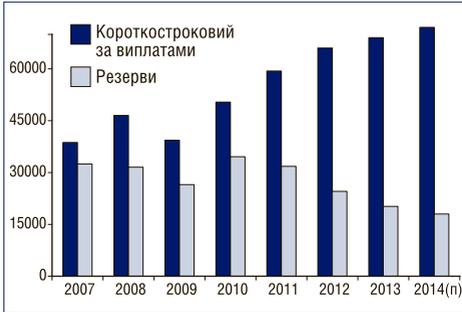
Більше того, вкрай небезпечною характеристикою зовнішньоборгової позиції України є **надзвичайно високий рівень боргів (державного і приватного) короткострокового характеру**¹⁶ (діаграма “*Короткостроковий зовнішній борг за залишковим терміном погашення*”). Якщо в період кризи 2008-2009рр. обсяг резервів незначним чином відрізнявся від величини короткострокового боргу, то в період 2013-2014рр. резерви утримуються на низькому рівні за стрімкого зростання обсягів короткострокових боргів.

Сьогодні **короткостроковий борг у 4-5 разів перевищує рівень валютних резервів країни**, а відтак, є чинником стійкого зростаючого попиту на іноземну валюту¹⁷, що й формує значний девальваційний тиск на національну валюту.

¹⁶ ... короткострокових за формуванням або довгострокових, за якими в поточному році добігає термін погашення.

¹⁷ Хоча значна частина короткострокових боргів пов'язана з відновлюваними торговельними кредитами, а також кредитами від іноземних материнських компаній, проте й обслуговування таких боргів може створювати валютні напруження.

Короткостроковий зовнішній борг за залишковим терміном погашення, (за виплатами), \$ млн.

Зовнішньоборгові складнощі посилюються тим, що в борговій структурі значна частка сформована як великими державними (або за державною участю) підприємствами (в т.ч. “системного” монопольного характеру – “Нафтогаз”, “Укрзалізниця”, “Укравтодор” тощо), так і підприємствами, які мають державні пільги та/або гарантії (а відтак, держава несе фінансову відповідальність). Діяльність таких підприємств й донині залишається непрозорою та низько результативною, що, крім іншого, спричиняє перманентний девальваційний тиск.

Нагадаємо, валютний шок коштує дорого для економіки країни не лише через втрату вартості національної грошової одиниці, але й у зв’язку із втратами резервних активів, що надалі, зазвичай, ускладнює як підтримку платіжного балансу, так і виконання державою зовнішньоборгових виплат. Причому, як вказувалося, неспокій на валютних ринках зберігається ще довго після припинення шоку безпосередньої дії.

Внутрішній борг

Внутрішній борг утворений переважно за рахунок розміщення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), кошти від яких спрямовуються на покриття дефіциту держбюджету або на т.зв. докапіталізацію державної НАК “Нафтогаз”.

Стрімке зростання обсягів ОВДП почалося в період глобальної кризи 2008р., і потреби фінансування державних видатків у кризовому 2009р. вимагали дорогих внутрішніх залучень. Оскільки значна частка ОВДП має короткото середньостроковий термін погашення, то вже за 2-3 роки ринок ОВДП вичерпав свої можливості – у 2011-2012рр. чисте фінансування через ринок ОВДП було радше символічним (фактично залучалося лише для того, щоб забезпечити виплати за облігаціями попередніх років) (діаграма “Продажі і сплати ОВДП”).

У 2013р. потреби популістського розширеного фінансування дозволили отримати високе позитивне сальдо навіть незважаючи на найбільші виплати за облігаціями попередніх років. Проте оскільки у структурі державних цінних паперів, як і раніше, переважають короткострокові облігації, то й дорогі виплати за облігаціями 2013р. і попередніх років не дозволяють отримати значне фінансування потреб державного бюджету у 2014р. навіть за умов здорожчання¹⁸.

Продажі і сплати ОВДП, млрд. грн.

¹⁸ У 2014р. дохідність ОВДП перевищила 14%.

Ще однією особливістю ринку ОВДП є структура власності облігацій. Так, якщо напередодні кризи 2008р. із загального обсягу 8,8 млрд. грн. ОВДП, що знаходилися в обігу, близько 7 млрд. грн. належали комерційним банкам і нерезидентам, то вже наприкінці 2008р. з 17 млрд. грн. – половина належала НБУ, а нерезиденти практично вийшли з ринку. В середині ж 2014р. із загального обсягу 311 млрд. грн. ОВДП в обігу НБУ утримує облігацій обсягом 193 млрд. грн., інші українські банки (переважно державні) володіють облігаціями ще на 85 млрд. грн., а на нерезидентів і решту учасників ринку припадає лише близько 10% всіх облігацій в обігу. Тобто лівова частка українського внутрішнього боргу профінансована НБУ, в т.ч. через державні українські банки.

Тобто, динаміка і характер розміщення ОВДП вказують на фактичне формування дорогої боргової піраміди, переважно за рахунок ресурсів НБУ, яка в умовах слабкої економічної динаміки може привносити додаткові ризики в фінансовий та валютний ринки країни.

Грошові ресурси домогосподарств

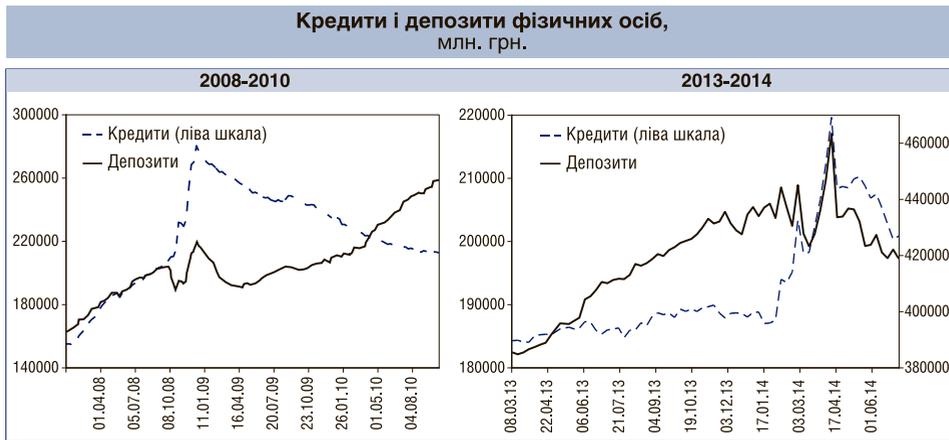
Слабка економічна динаміка не дозволяє суттєво покращити реальний добробут українських громадян. Хоча номінальна зарплата за останні п'ять років зросла майже вдвічі, проте динаміка реальних доходів є значно стриманішою. Лише завдяки офіційному низькому рівню інфляції у 2010-2011рр. Індекс середньої реальної заробітної плати дещо перевищив докризовий рівень (у II півріччі 2011р.). У 2012-2013рр. зарплати (номінальна та реальна) зростали дещо вищими темпами, проте посилення кризових явищ на початку 2014р. (у т.ч. висока інфляція) помітно обмежили висхідні тенденції в доходах населення (діаграма “Індекс реальної заробітної плати...”).

Так, інфляційний шок у I півріччі 2014р. (внаслідок девальвації гривні) в умовах економічного падіння спричинив помітне зниження реальної зарплати – до рівня середини 2012р. Тобто, у кризові періоди як 2008-2009рр.,

так і 2013-2014рр. фактично відбувалася “консервація” рівня реальних зарплат, хоча номінальні й могли певним чином зростати. Зважаючи на досить усталену динаміку заробітних плат, можна стверджувати, що **відновлення в зарплатах і доходах у 2014-2015рр.** (за оптимістичним сценарієм) за характером нагадуватиме відновлення 2009-2010рр., тобто **матиме лише помірний, а скоріше суто символічний, характер.**

Інші ресурси населення – в частині кредитів комерційних банків населенню і депозитів населення в банківській системі – також зазнавали суттєвих змін і дисбалансів, спричинених кризовими впливами. Так, стійке нарощування кредитів і депозитів у докризовий період було порушене кризою 2008-2009рр. А внаслідок значного виведення депозитів і перерахування залишків за кредитами за новим (девальвованим) курсом, стався помітний розрив між обсягами кредитів і депозитів (діаграма “Кредити і депозити фізичних осіб”, 2008-2010).

Якщо в посткризовий період (2010-2012рр.) обсяги депозитів населення послідовно збільшувалися, то обсяги кредитування, навпаки, не лише не зростали, а навіть скорочувались і лише з початку 2013р. почали утримуватися на фактично постійному рівні (діаграма “Кредити і депозити фізичних осіб”, 2013-2014). Звичайно, таке ставлення до кредитування населення зумовлене наявністю значної частини т.зв. поганих кредитів (іпотечних, на купівлю автомобілів, побутових товарів тривалого користування тощо – сформованих в експансивний докризовий період), що вказує на практичну неможливість хоча б поступового відновлення кредитних ринків для населення найближчим п’ятиліттям¹⁹. Між тим, девальваційний шок навесні 2014р. знову призвів до суттєвого нарощування вартості отриманих кредитів, хоча загальна тенденція до обмеження кредитування населення залишилася. При цьому загальні обсяги депозитів (внаслідок перерахування валютних депозитів) в умовах виведення коштів населення з банківської системи також помітно зменшилися (діаграма “Кредити і депозити фізичних осіб”, 2013-2014).

¹⁹ Збереження розриву депозити-кредити може привносити додаткові ризики, оскільки банки, “побойуючись” збільшення поганих кредитів, можуть спрямовувати депозитні кошти на валютні ринки, формуючи непередбачувані зміни в попиту-пропозиції валюти, а з тим – розхитуючи курсову динаміку.

Більш точна характеристика втрат у депозитній системі може бути отримана з погляду на депозити в національній та іноземній валютах. Так, населення вивело депозитів у період вересень 2008р. - вересень 2009р.: у національній валюті – 35 млрд. грн., в іноземній (у доларовому еквіваленті) – \$3 млрд. У I півріччі 2014р. (кризи 2013-2014рр.) – 40 млрд. грн. і \$6 млрд., відповідно (діаграма “Депозити фізичних осіб у національній та іноземній валютах”).

Сьогодні зрозуміло, що за умов збереження високих девальваційних ризиків (нагадаємо – в серпні 2014р. гривня відновила прискорену девальвацію) не може йтися про повернення валютних депозитів у банківську систему, а гривневі заощадження населення намагатиметься перевести в готівкову іноземну валюту. Тобто, національна банківська система продовжуватиме втрачати кошти населення; своєю чергою, населення не зможе розраховувати на банківську підтримку. Це й **надалі підтримуватиме девальваційну хвилю і вимитиме заощадження населення з банківської системи, посилюючи кризові явища.**

Сьогодні Україна вкотре опинилася на межі економічного виживання. Втім, попри значні складнощі, країна зберігає потенціал відновлення. І за умови **прискореного реформування, зміни системи державного управління, активного залучення до світових виробничих і фінансових потоків Україна зможе у відносно стислий період посісти гідне місце у світовій економіці.**

Висновки-застереження

В Україні донині не створено базис стійкого економічного відновлення, а відтак – відбувається консервація як виробничого сектору, так і рівня добробуту населення, що, своєю чергою, обмежуюче впливає на сукупний попит, пригнічує підприємницьке середовище. Тому черговий економічний обвал 2014р. не став чимось надзвичайно несподіваним і навіть навпаки – був значною мірою прогнозований, особливо в умовах посилення зовнішніх негативних впливів.

Нинішнє економічне падіння є не стільки наслідком короткострокового політико-економічного шоку та російської агресії, скільки результатом слабкої економічної політики влади попередніми роками. Більше того, в Україні кризові процеси 2013-2014рр. можуть інтерпретуватись як поновлення і подовження кризових процесів 2008-2009рр. Тому неналежна увага до чинників розгортання та поглиблення кризових впливів формує високі ризики поновлення кризових шоків.

Світове посткризове відновлення вкотре висвітлило вагомість інвестицій для забезпечення економічної міцності країни. Ті країни, яким вдалося підтримати інвестиційну привабливість і не допустити інвестиційного обвалу в період глобальної кризи, досягли значно кращих результатів посткризового відновлення. Чим меншими були втрати країн в інвестиційних обсягах, тим меншими були втрати як в економічній динаміці загалом, так і в доступі приватного сектору до фінансових ресурсів.

В Україні інвестиційні втрати 2008-2009рр. суттєво погіршили готовність світових інвесторів до входження у країну, а недолуга інвестиційна політика 2010-2013рр. по суті відвернула (вітчизняних і міжнародних) інвесторів від вітчизняної економіки, наслідком чого стало подальше вимивання інвестиційного потенціалу. Тому у кризу 2013-2014рр. Україна ввійшла у край послабленому стані й не мала вагомих важелів протидії новій кризовій хвилі. Країна опинилася серед інвестиційних аутсайдерів, сьогодні не видно чинників, за рахунок яких вдасться помітно покращити її інвестиційні позиції, а тому найближчими роками слабкість інвестиційних процесів й надалі стримуватиме економічне відновлення країни загалом.

Зважаючи на зміну структури та чинників розвитку глобальної економіки, українська модель зростання докризового періоду, базована на експортній експансії товарів з низькою доданою вартістю, вже не буде дієвою ані в середньо-, ані в довгостроковій перспективі. Вірогідно, лише інвестиційне розширення надасть Україні шанс на економічне відновлення. Тому в сьогоднішніх реаліях України посилення інвестиційного сприяння є одним з найактуальніших завдань економічної політики держави.

Донині основні інвестиційні ресурси українські підприємства отримують із власних джерел, власних нагромаджень. Слабка економічна динаміка й високі фінансові та валютні ризики призводять до погіршення фінансових результатів діяльності підприємств, а з тим – своєю чергою – до подальшого зниження економічної активності загалом.

Поширення кризових процесів в Україні як у 2008-2009рр., так і 2013-2014рр. мало невід’ємною складовою значне знецінення вартості національної валюти, на стримування якого НБУ був вимушений запроваджувати різноманітні заходи, насамперед – валютні інтервенції, спрямовані на “заспокоєння” ринків, що призводило до значної втрати валютних резервів країни.

Доречно зауважити, що у випадку тривалого тиску на національну валюту постійні інтервенції центрального банку фактично призводять лише до втрати

резервів без належного впливу на валютний курс. Для зменшення тиску поряд з інтервенціями потрібне впровадження адекватних інструментів фінансового зміцнення (зокрема, політики процентної ставки, форвардних операцій, недопущення “нескінченного” та непрозорого рефінансування тощо) – і така політика повинна бути зрозумілою і прозорою, чого, на жаль, в Україні немає.

Шоківі валютні обвали поглиблювали дисбаланси на споживчих та інвестиційних ринках, а з тим – у населення та бізнесу не відновлювалася довіра до центрального банку країни та його спроможності проводити зважену валютну політику. Тому негативні валютні очікування залишаються високими, і на сьогодні саме стійкі девальваційні тенденції та значні курсові коливання мають помітний негативний вплив на макроекономічну динаміку загалом.

Девальваційні шоки практично унеможливають проведення результативної антиінфляційної політики, хоча НБУ анонсував послідовний перехід до т.зв. інфляційного таргетування – досягнення низьких рівнів інфляції та процентної ставки переважно монетарними інструментами. Проте інфляційне таргетування неможливе без валютної стійкості, прогнозованості курсової динаміки, а низькі процентні ставки є неможливими в умовах постійних девальваційних очікувань.

Іншою сферою, де формуються значні ризики, притаманні українському економічному середовищу, є платіжний баланс країни. Так, тривалий час Україна утримує негативне сальдо зовнішньої торгівлі, насамперед, внаслідок низькоконкурентного експорту та високогосировинного та енергетичного імпорту. При цьому, стрімке нарощування зовнішньоторговельного дефіциту й утримання його впродовж кількох кварталів формує високий девальваційний тиск, який може “розрядитися” шоковою девальвацією національної грошової одиниці. Що, зрештою, підтверджується валютним обвалом навесні 2014р. Тому, лише за умови суттєвого підвищення у виробництві конкурентних товарів з високою доданою вартістю Україна спроможна як покращити зовнішньоторговельні позиції, так і суттєво знизити ризики девальваційних шоків.

Зовнішньоторговельні дефіцити загалом притаманні багатьом динамічним країнам і не формують високі ризики, якщо країни мають належні джерела фінансування, насамперед у вигляді ПІІ. Саме приплив ПІІ дозволяє прискорити економічне зростання й поглинути високий імпорт для розширення виробництва та підвищення добробуту. Україна в кризовий і посткризовий періоди за стійкого погіршення зовнішньоторговельного сальдо не змогла адекватним чином залучати ПІІ. Вітчизняна економічна практика засвідчує, що спрямування до негативних значень сумарного показника сальдо рахунку поточних операцій та ПІІ в Україні може слугувати чітким сигналом до суттєвого посилення ризиків економічного обвалу вже в най-ближчій перспективі.

Зрозуміло, найближчими роками інвестиційна привабливість України залишатиметься слабкою, тобто приплив ПІІ не зможе бути чинником підтримки макроекономічного середовища. Поряд з цим в Україні започаткувалася

примітна тенденція – в посткризовий період послідовно зростають грошові перекази до країни громадян-українців із-за кордону. Їх обсяги у 2012-2013рр. суттєво перевищили обсяги припливу ПШ. Збереження вказаної тенденції могло б стати одним з вагомих чинників макроекономічного й валютного зміцнення країни. На жаль, з середини 2014р. НБУ запровадив низку заходів примусової конвертації валютних переказів у гривневі еквіваленти, що може повністю зруйнувати потоки валютних переказних коштів.

За умов збереження високих девальваційних ризиків (у серпні 2014р. гривня відновила прискорену девальвацію) не може йтися про повернення валютних коштів населення до банківської системи, а гривневі заощадження громадяни намагатимуться перевести в готівкову іноземну валюту. Тобто, національна банківська система продовжуватиме втрачати кошти населення; своєю чергою, бізнес не зможе розраховувати на банківську підтримку. Це й надалі підтримуватиме девальваційну хвилю і вимиватиме заощадження з банківської системи, посилюючи кризові явища.

Зовнішньоекономічні складнощі посилюються тим, що в Україні останніми роками стрімко зростає зовнішній борг – як державний, так і приватний – структура якого дедалі більше ставала ризиковою. Так, сьогодні **короткостроковий борг у 3-4 рази перевищує рівень валютних резервів країни**, а відтак, є чинником стійкого зростаючого попиту на іноземну валюту, що додатково посилює девальваційний тиск на національну валюту. Крім того, в борговій структурі значна частка сформована як великими державними (або за державною участю) підприємствами (в т.ч. “системного” монопольного характеру), так і підприємствами, які мають державні пільги та/або гарантії (а відтак, держава несе фінансову відповідальність). Діяльність таких підприємств й донині залишається непрозорою та низькорезультативною, що, крім іншого, спричиняє неконтрольований попит на валюту, а з тим – і перманентний девальваційний тиск.

Розгортання кризових проявів мало беззаперечний негативний вплив на добробут. Зокрема, фактично відбувалася “консервація” рівня реальних зарплат, хоча номінальні й могли певним чином зростати. Зважаючи на досить усталену динаміку реального сектору економіки та заробітних плат, найближчим часом відновлення в рівнях зарплат і доходів, у кращому випадку, матиме лише помірний, а радше суто символічний, характер, що й надалі обмежуватиме споживчий попит, а відтак – стримуватиме економічне відновлення.

ГРОМАДЯНИ ПРО СИТУАЦІЮ У КРАЇНІ: БЕРЕЗЕНЬ-ЖОВТЕНЬ 2014р.

Серед головних тем соціологічних досліджень громадської думки після подій Революції гідності стали теми, пов'язані із призначенням у березні 2014р. нового складу Уряду, дочасними виборами Президента у травні та парламентськими виборами в жовтні 2014р. До переліку актуальних тем увійшли також військові дії на Сході країни, військова агресія РФ та анексія нею українських територій.

Природно, що встановлення миру, забезпечення територіальної цілісності країни, з точки зору громадян, набули статусу проблем, що потребують першочергового розв'язання. Однак, поряд з ними постійно згадуються економічні, соціально-економічні проблеми, а також – проблема боротьби з корупцією. Розв'язання цих проблем громадяни покладають на владу, досить чітко розподіляючи відповідальність за них між головними владними інститутами – Президентом, Парламентом та Урядом.

Нижче наводиться стислий опис окремих результатів соціологічних досліджень, проведених Центром Разумкова самостійно або спільно з партнерськими організаціями впродовж березня-жовтня 2014р., а також їх узагальнення у вигляді таблиць і діаграм.

1. Станом на середину жовтня 2014р., кожен другий громадянин (50%) вважав, що події у країні розвиваються в неправильному напрямі – проти 41% наприкінці березня - на початку квітня. Громадяни, які вважають напрям розвитку подій правильним, перебувають у меншості: 32% у березні-квітні та 26% наприкінці жовтня.

При цьому, *по-перше*, ці результати не досягли значень, які спостерігалися напередодні Революції гідності, – у вересні-жовтні 2013р. неправильність розвитку подій засвідчили 65% громадян, думали інакше – лише 15%. Складається враження, що українське суспільство загалом вважає життя за режиму В.Януковича гіршим, ніж у стані війни.

По-друге, привертає увагу та обставина, що на Сході країни та зокрема в Донбасі розподіл відповідей, попри військові дії, змінився дуже мало: так, на Донбасі число тих, хто вважає напрям розвитку подій правильним, практично не змінилося, неправильним – змінилося незначною мірою. При цьому, серед тих, хто вважає розвиток подій правильним, абсолютна більшість (90%) одночасно тією чи іншою мірою підтримують діяльність головного інституту влади – Президента України.

Отже, можна припустити, що навіть на фоні війни суспільство зберігає певний кредит довіри до влади й надії на те, що вона зможе надати розвитку подій у країні правильного напрямку.

2. Попри події останніх місяців, включно з військовими, залишається досить відчутною загальна підтримка діяльності оновлених після Революції гідності і президентських виборів владних інститутів – Президента та Уряду.

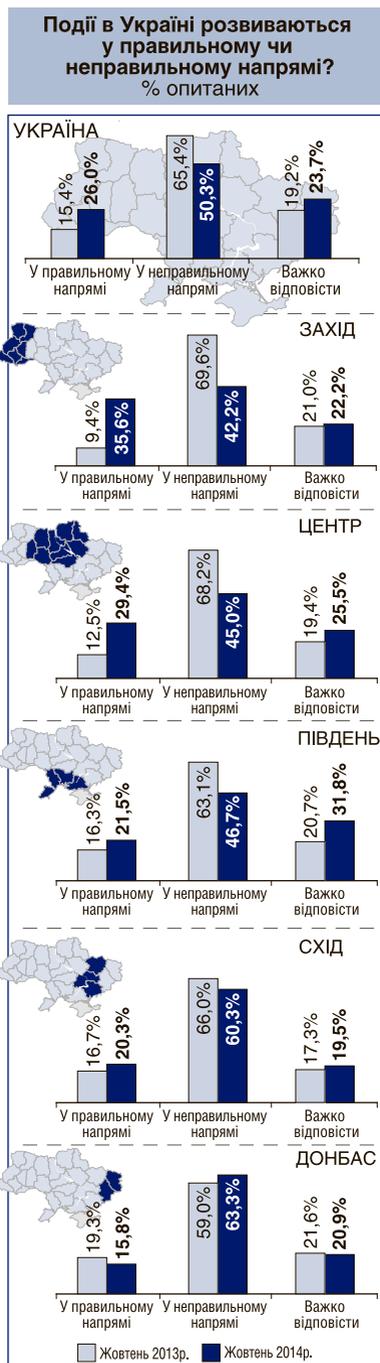
Так, діяльність Президента тією чи іншою мірою підтримують дві третини громадян – і це число практично не змінюється впродовж чотирьох місяців його каденції. Число тих, хто діяльність Президента не підтримує, дещо зросло – з 23% у червні до 27% у жовтні.

Діяльність Уряду, який працює в умовах соціально-економічної кризи, дещо втрачає суспільну підтримку, але й у жовтні число громадян, які тією чи іншою мірою її підтримували, незначно, але перевищує число тих, хто в діяльності Уряду розчарувався: 48% проти 44%, відповідно (у березні – 56% проти 35%, відповідно).

Примітно, що при цьому рівень загальної підтримки діяльності глави Уряду – Прем'єр-міністра А.Яценюка – не лише не падає, але й дещо підвищується: в березні вона становила 57%, в жовтні – 62%; водночас зменшилося число тих, хто його діяльність не підтримує – з 37% до 32%, відповідно. Понад те, в жовтні, з огляду на перспективу парламентських виборів, отже – можливу зміну глави Уряду, респондентам ставилося питання стосовно призначення на цей пост певних кандидатур. 46% громадян висловили побажання, “щоб А.Яценюк залишився на посаді Прем'єр-міністра, очоливши новий Уряд”.

3. Діяльність Верховної Ради VII скликання мала значно нижчу суспільну підтримку. Певний її сплеск спостерігався лише після обрання нового Голови ВР (який також виконував обов'язки Президента): в березні та на початку квітня число громадян, які тією чи іншою мірою підтримували діяльність Парламенту, перевищувало число тих, хто її не підтримував (58% проти 34% і 54% проти 39%, відповідно). Але вже наприкінці квітня ці числа практично зрівнялись, а в жовтні діяльність ВР тією чи іншою мірою підтримували 32% громадян, не підтримували – 60%. Рівень загальної підтримки діяльності Голови ВР О.Турчинова знизився з 60% у березні до 47% у жовтні; натомість число тих, хто його діяльність не підтримує, зросло з 33% до 43%, відповідно, однак – число тих, хто підтримує його діяльність перевищує число тих, хто думає інакше.

4. Упродовж стислого періоду часу сталися зміни у сприйнятті суспільством черговості проблеми, що потребують першорядного розв'язання. Так, у червні, коли т.зв. Антитерористична операція (АТО), а фактично – військові дії на Сході

України були вже в розпалі, першу позицію в рейтингу посіло **розв'язання економічних проблем** (це відзначили 75% опитаних), другу – **боротьба з корупцією** (64%), третю, із значним відривом, але практично однаковим числом тих, хто ці проблеми відзначив, поділили “боротьба із злочинністю”, “негайне припинення АТО”, “проведення люстрації державних службовців”, а також – “посилення АТО” (33-34%).

Отже, можна припустити, що суспільство, попри стан фактичної війни, продовжувало жити, хай і гострими, але “мирними” проблемами.

Однак, уже в серпні, визначаючи першочергові завдання для Президента П.Порошенка, громадяни вивели на перші позиції “вирішення проблеми Донбасу мирним шляхом” (40%) і “забезпечення територіальної цілісності України” (30%)¹.

Наступні позиції посіли **соціально-економічні питання**: боротьба з економічною кризою, підвищення зарплат і пенсій, стримування зростання цін на продукти харчування та комунальні послуги – кожне з цих завдань відзначили понад 20% громадян.

Такою самою виявилася черговість завдань для Уряду та ВР за результатами опитування у вересні: на перших позиціях закріпилися завдання “вирішення проблеми Донбасу мирним шляхом” і “забезпечення територіальної цілісності України”, на наступних – ті ж самі соціально-економічні питання (в тій чи іншій послідовності).

При цьому, **відповідаючи в жовтні на пряме питання про шляхи вирішення конфлікту на Донбасі, більшість (63%) громадян віддали перевагу мирному врегулюванню**; за продовження бойових дій висловилися лише 20% опитаних.

Розподіл позицій з цього питання має виразний регіональний характер: мирний шлях частіше підтримують жителі Донбасу (88%) і Сходу (78%) – тоді як на Заході та в Центрі – близько половини опитаних. Продовження бойових дій вважають доцільним від 27% жителів Центру – до 7% опитаних на Донбасі. Примітно, що в решті східних областей України підтримка продовження бойових дій є вдвічі вищою (16%).

5. Вірогідно, ворожі дії РФ, її військова агресія та анексія українських територій стали додатковим чинником зміцнення проєвропейських орієнтацій українського суспільства. Так, значну суспільну підтримку дістала ратифікація у вересні 2014р. Угоди про асоціацію України з ЄС: її підтримали дві третини громадян (проти 16% тих, хто його не підтримав). Прихильники ратифікації становили більшість – абсолютну або відносну, в усіх регіонах, включно з Донбасом: від 92% на Заході (проти 2%) до 44% на Сході (проти 36%). На Донбасі це співвідношення складає 46% проти 41%, відповідно.

Доречно нагадати, що у квітні 2013р. намір України підписати Угоду мав значно нижчу підтримку: лише 42% – від 67% жителів Заходу до 24% жителів Донбасу. Противники підписання переважали на Півдні і Сході: 43% проти

---

¹ Слід зауважити, що з анкети були вилучені варіанти відповіді про боротьбу з корупцією – оскільки впродовж багатьох років вона, на думку громадян, є однією з найважливіших проблем країни, а головним завданням дослідження була деталізація проблем поточного моменту.

29% прихильників підписання та 38% проти 34%, відповідно. В цих регіонах більшість громадян підтримували вступ України до Митного союзу, зокрема, на Сході – 53%, Півдні – 54%².

6. Поряд з досить відчутною загальною підтримкою діяльності владних інститутів, більшість громадян упевнені в необхідності очищення влади (люстрації) і посиленні боротьби з корупцією. Так, переважна більшість (81%) опитаних знають про прийняття Парламентом 25 вересня 2014р. Закону “Про очищення влади” (люстрацію), практично стільки ж – підтримують його негайне підписання Президентом і застосування. При цьому, насамперед, на думку громадян, слід здійснити люстрацію в Парламенті та Уряді (ці позиції відзначили 55% і 54% опитаних, відповідно), а також у судах усіх рівнів (35%) та Адміністрації Президента (32%). 83% – заявили, що потрібно піддати люстрації всіх без винятку кандидатів у депутати ВР. Однак, як відомо, цього не сталося³.

Водночас, слід зауважити, що лише дещо більше половини (54%) тією чи іншою мірою впевнені, що застосування Закону дійсно призведе до оздоровлення влади та нормального розвитку країни, а “цілком упевнених” у цьому – тільки 15%.

Дещо менш відомим громадянам виявилось прийняття ВР в першому читанні пакета антикорупційних законів, – про це в жовтні знали 53% опитаних. Водночас, **абсолютна більшість громадян підтримують конкретні антикорупційні заходи:** від 90% тих, хто підтримує запровадження обов’язкового декларування доходів і витрат усіх вищих посадових осіб до 76% тих, хто висловився за можливість заочного притягнення до суду осіб, які підозрюються в корупції, фінансуванні тероризму, інших тяжких злочинах, але переховуються від відповідальності за кордоном.

При цьому, першочергову відповідальність за успішне здійснення люстрації і боротьби з корупцією громадяни покладають на Президента (33%) і владу в цілому (31%). Судам і правоохоронним органам цю справу довіряють лише 3% опитаних. Поділяти відповідальність із владою готові лише 11% громадян, які відзначили, що за люстрацію і боротьбу з корупцією відповідальним є насамперед “суспільство в цілому”.

7. На думку громадян, до сфер відповідальності головних владних інститутів належать наступні проблеми:

- **Президента:** мирне врегулювання ситуації на Сході України і захист її територіальної цілісності (по 67%), очищення влади, люстрація (50%), боротьба з олігархами та військова реформа (по 46%), а також антикорупційна реформа, боротьба з корупцією (42%) і реформа державної влади та управління (41%);

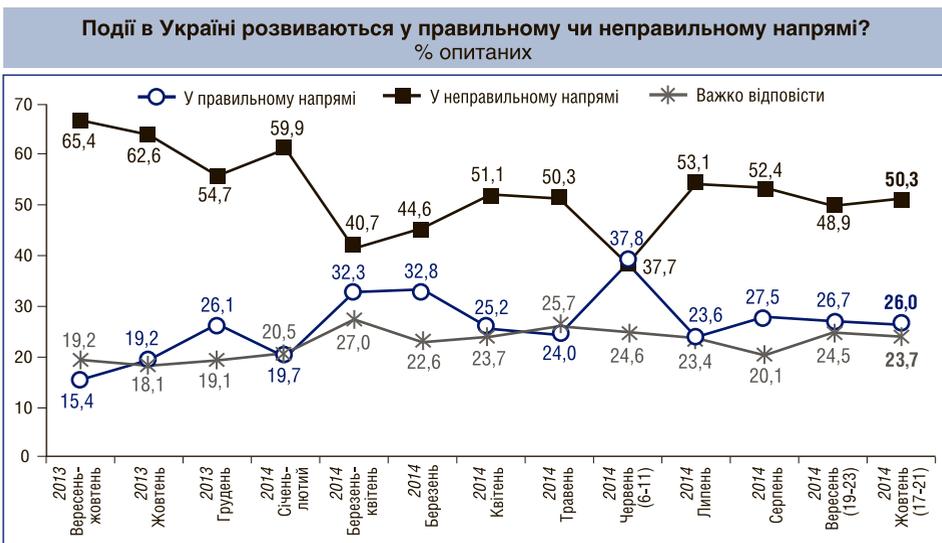
- **Уряду:** забезпечення стабільності гривні, утримання курсу (50%), забезпечення економічної стабільності (49%), податкова реформа, а також реформи освіти, медицини, системи соціального забезпечення (по 43%) і нарешті – економічні реформи в цілому (41%).

Таким чином, на цей час українське суспільство бачить найважливішими проблеми, пов’язані з військовими діями на Сході країни, агресією РФ та анексією українських територій, не менш важливими є, на думку громадян, проблеми очищення влади, а також – соціально-економічні проблеми, розв’язання яких суспільство покладає насамперед на Уряд.

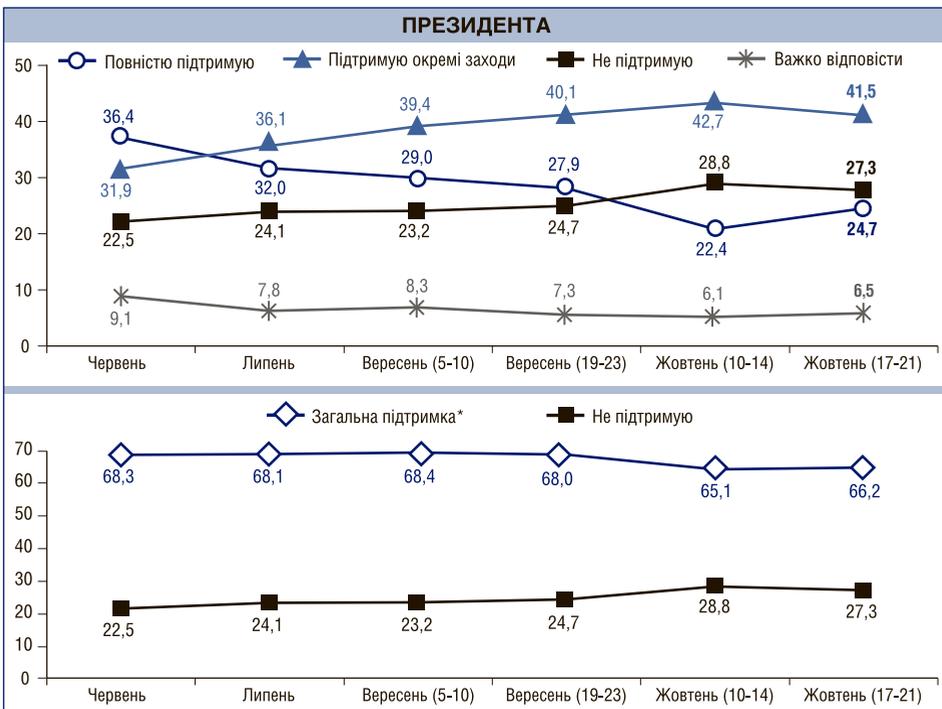
² Докладно див.: Європейський Союз чи Митний союз: громадська думка. – Національна безпека і оборона, 2013, №4-5, с.104-132.

³ Закон набув чинності 16 жовтня 2014р., за 10 днів до голосування.

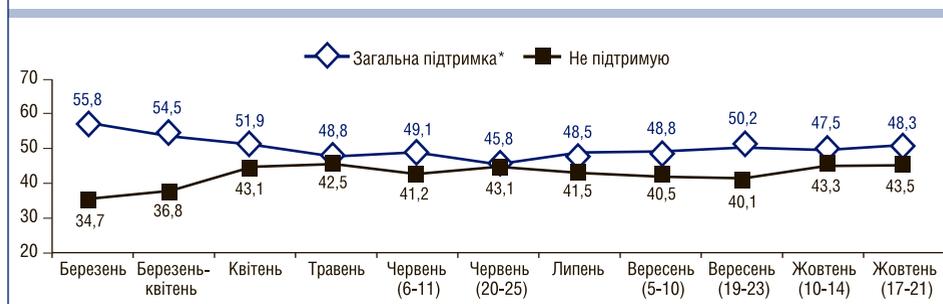
■ ГРОМАДЯНИ ПРО СИТУАЦІЮ У КРАЇНІ: БЕРЕЗЕНЬ-ЖОВТЕНЬ 2014р.

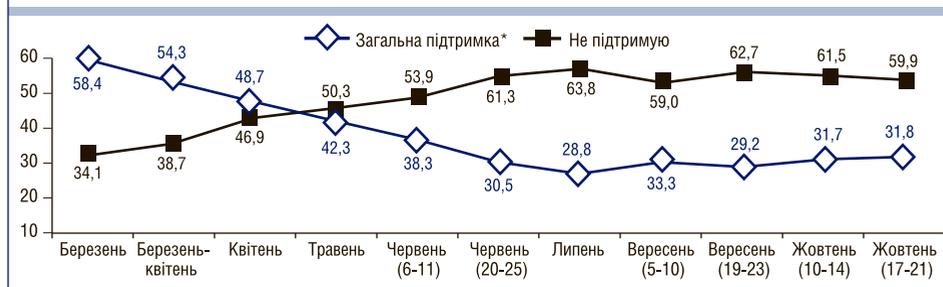
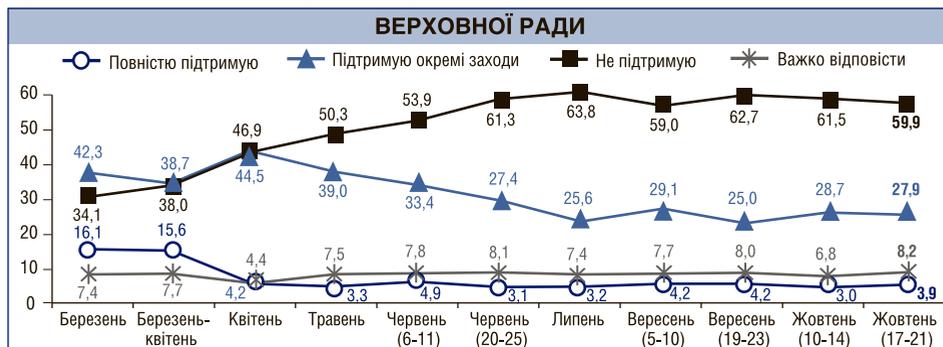
Чи підтримуєте Ви діяльність таких органів влади та державних інститутів України? (2014р.)
% опитаних

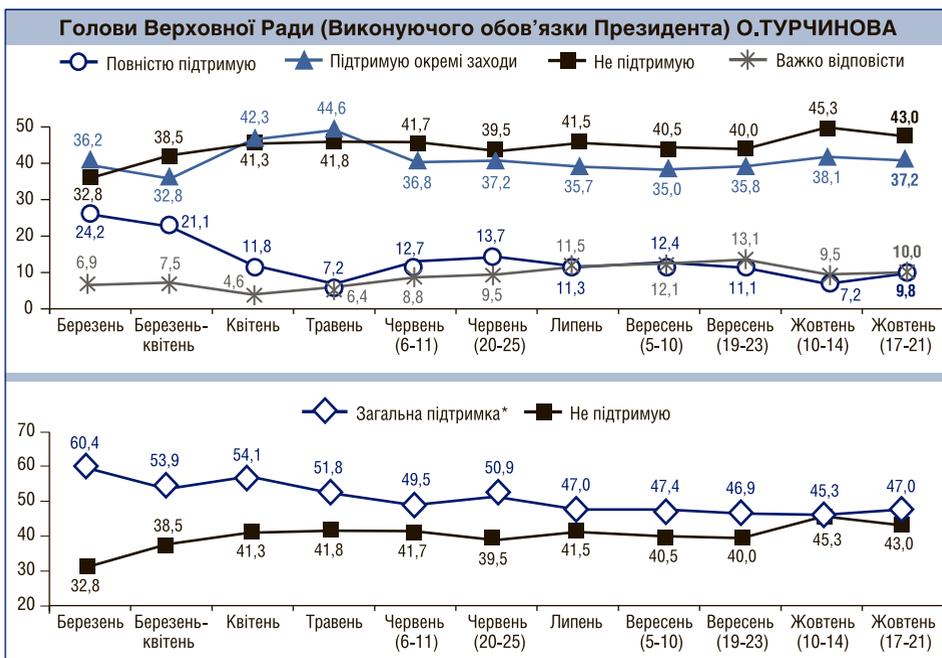
* Сума варіантів відповіді "повністю підтримую" та "підтримую окремі заходи".

* Сума варіантів відповіді "повністю підтримую" та "підтримую окремі заходи".

* Сума варіантів відповіді "повністю підтримую" та "підтримую окремі заходи".

* Сума варіантів відповіді "повністю підтримую" та "підтримую окремі заходи".

* Сума варіантів відповіді "повністю підтримую" та "підтримую окремі заходи".

Вирішення яких з наведених проблем Ви вважаєте першочерговим?*	
% опитаних	
Розв'язання економічних проблем	74,7
Боротьба з корупцією	63,5
Боротьба зі злочинністю	33,9
Негайне припинення Антитерористичної операції (АТО) на Сході України	33,5
Проведення люстрації державних службовців	33,5
Посилення Антитерористичної операції (АТО) на Сході України	33,1
Проведення дострокових виборів до Верховної Ради	30,6
Остаточне підписання договору про Асоціацію з ЄС	25,8
Покращення медичного обслуговування	25,0
Проведення децентралізації влади	14,3
Проведення Конституційної реформи	12,0
Розв'язання проблем системи освіти	7,9
Підготовка до приєднання до Євразійського економічного союзу	6,2
Надання російській мові статусу державної	6,1
Запровадження федеративного устрою України	5,3
Інші проблеми	4,6
Жодна з наведених проблем	0,4
Важко відповісти	1,4

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді.

Червень 2014р.

Які першочергові завдання стоять перед Президентом України П.Порошенком?*	
% опитаних	
Вирішення проблеми Донбасу мирним шляхом (переговори)	40,1
Забезпечення територіальної цілісності України	29,8
Підвищення зарплат, пенсій тощо	22,8
Боротьба з економічною кризою	21,9
Стимування стрімкого зростання цін на продукти харчування і комунальні послуги	21,1
Скорочення безробіття	16,2
Розвиток і зміцнення української армії	16,0
Налагодження відносин з Росією	14,8
Своєчасна виплата зарплат, пенсій, соціальної допомоги	14,0
Вирішення проблеми Донбасу військовим шляхом	14,0
Забезпечення законності, рівності всіх перед законом	11,5
Налагодження відносин з ЄС і США	9,8
Боротьба з політичною кризою	9,3
Повернення Криму до складу України	8,9
Покращення системи охорони здоров'я, медичного обслуговування	7,5
Забезпечення особистої безпеки громадян, скорочення рівня злочинності	6,9
Децентралізація, передача частини повноважень центральних органів влади місцевим органам влади	5,8
Соціальний захист безробітних, збільшення соціальних виплат по безробіттю	3,9
Прийняття нової редакції Конституції України	1,8
Забезпечення екологічної безпеки	1,3
Турбота про розвиток української мови та культури	0,8
Інше	2,3
Важко відповісти	1,4

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Серпень 2014р.

Які першочергові завдання стоять перед Урядом України?*	
% опитаних	
Вирішення проблеми Донбасу мирним шляхом (переговори)	42,2
Забезпечення територіальної цілісності України	30,3
Підвищення зарплат, пенсій тощо	26,1
Стимування стрімкого зростання цін на продукти харчування і комунальні послуги	23,6
Боротьба з економічною кризою	20,9
Скорочення безробіття	17,7
Забезпечення законності, рівності всіх перед законом	15,8
Розвиток і зміцнення української армії	14,0
Своєчасна виплата зарплат, пенсій, соціальної допомоги	13,0
Налагодження відносин з ЄС і США	11,4
Налагодження відносин з Росією	10,3
Забезпечення особистої безпеки громадян, скорочення рівня злочинності	10,1
Вирішення проблеми Донбасу військовим шляхом	8,7
Повернення Криму до складу України	8,7
Боротьба з політичною кризою	8,0
Покращення системи охорони здоров'я, медичного обслуговування	7,2
Соціальний захист безробітних, збільшення соціальних виплат по безробіттю	4,5
Децентралізація, передача частини повноважень центральних органів влади місцевим органам влади	4,4
Турбота про розвиток української мови та культури	1,4
Забезпечення екологічної безпеки	1,1
Прийняття нової редакції Конституції України	0,4
Інше	1,5
Важко відповісти	1,5

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Вересень 2014р.

Які першочергові завдання стоять перед новим складом Верховної Ради, який буде обиратися на виборах 26 жовтня?*	
% опитаних	
Вирішення проблеми Донбасу мирним шляхом (переговори)	38,8
Стимування зростання цін на продукти харчування і комунальні послуги	27,7
Боротьба з економічною кризою	24,8
Забезпечення територіальної цілісності України	24,6
Підвищення зарплат, пенсій тощо	24,0
Своєчасна виплата зарплат, пенсій, соціальної допомоги	21,4
Скорочення безробіття	18,3
Забезпечення законності, рівності всіх перед законом	15,2
Налагодження відносин з ЄС і США	14,9
Розвиток і зміцнення української армії	13,7
Налагодження відносин з Росією	9,9
Покращення системи охорони здоров'я, медичного обслуговування	8,1
Вирішення проблеми Донбасу військовим шляхом	7,3
Забезпечення особистої безпеки громадян, скорочення рівня злочинності	6,8
Соціальний захист безробітних, збільшення соціальних виплат по безробіттю	6,5
Боротьба з політичною кризою	5,6
Повернення Криму до складу України	5,5
Децентралізація, передача частини повноважень центральних органів влади місцевим органам влади	5,0
Прийняття нової редакції Конституції України	1,8
Забезпечення екологічної безпеки	1,0
Турбота про розвиток української мови та культури	0,7
Інше	1,0
Важко відповісти	1,9

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

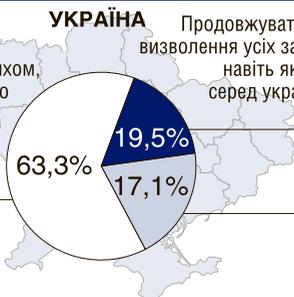
Вересень 2014р.

У ситуації, що склалася в Україні після введення регулярних російських військ на територію Донецької та Луганської областей, їх участі в бойових діях проти сил АТО, який варіант дій влади Ви би підтримали?

% опитаних

Дотримуватись оголошеного перемир'я і спробувати вирішити питання мирним шляхом, щоб уникнути людських жертв, навіть якщо заради цього доведеться піти на поступки бойовикам і віддати контроль над певними територіями України, на яких проживають сотні тисяч людей

Продовжувати бойові дії в зоні АТО з метою визволення усіх зайнятих бойовиками територій, навіть якщо це зумовить значні жертви серед українських військовослужбовців і цивільного населення

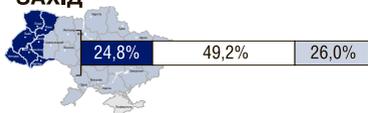

Важко відповісти

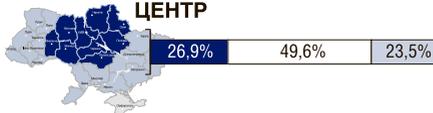
Жовтень 2014р.

Регіони

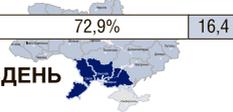
ЗАХІД

ЦЕНТР

ПІВДЕНЬ

СХІД

ДОНБАС

Розподіл областей за регіонами:

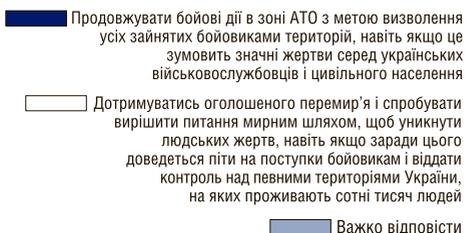
ЗАХІД: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області

ЦЕНТР: Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області та м.Київ

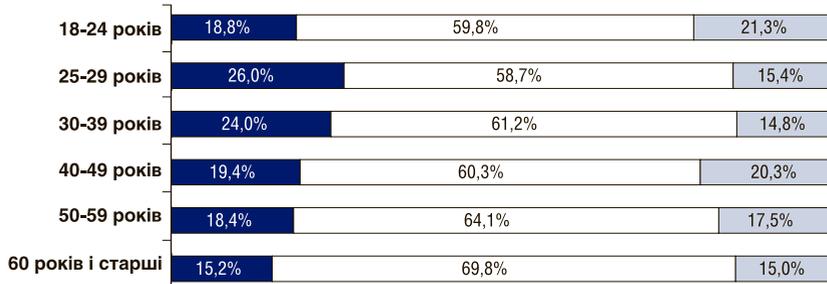
ПІВДЕНЬ: Миколаївська, Одеська, Херсонська області

СХІД: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області

ДОНБАС: Донецька та Луганська області

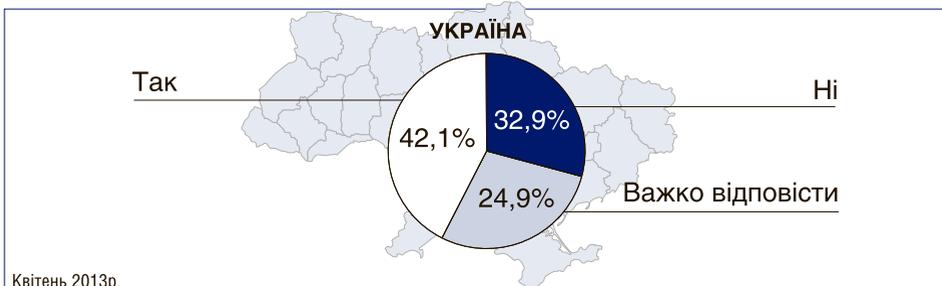

Вік

Чи потрібно Україні підписувати Угоду про асоціацію з ЄС?

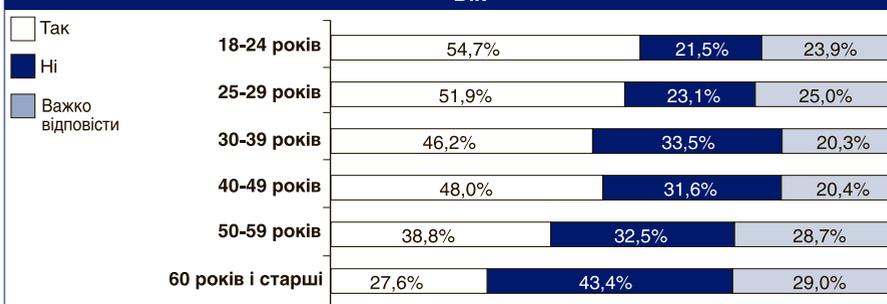
% опитаних

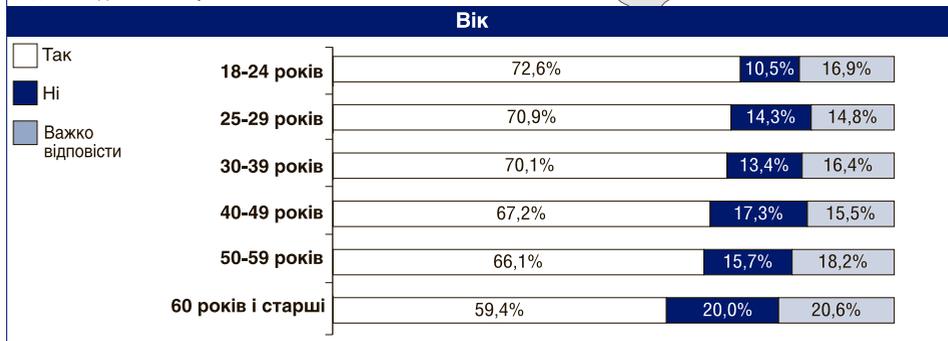
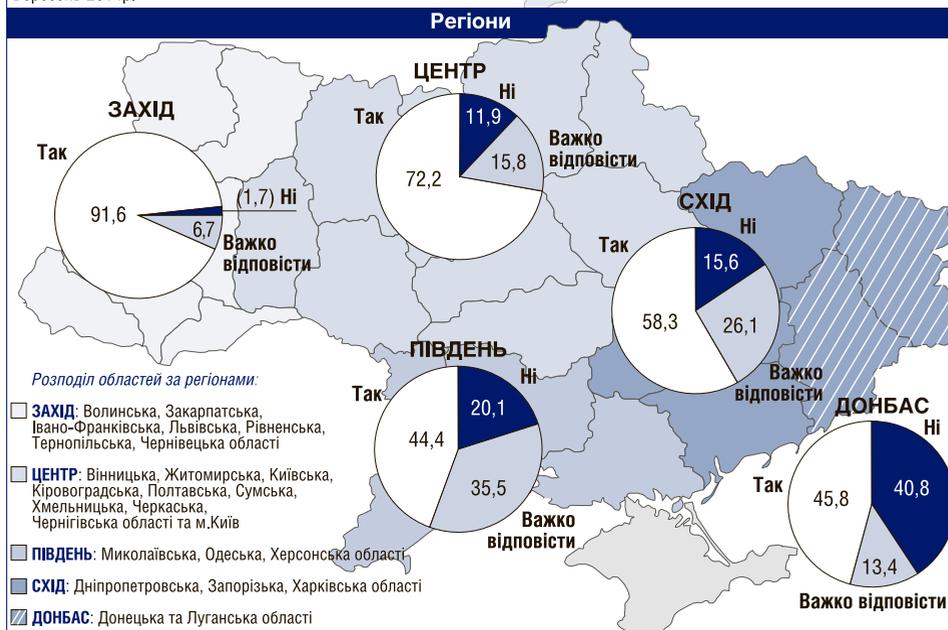
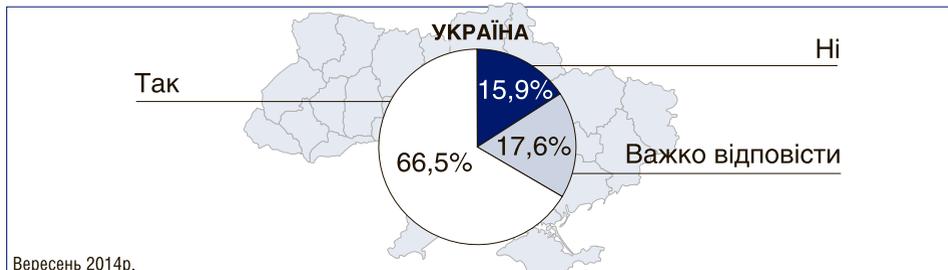
Регіони

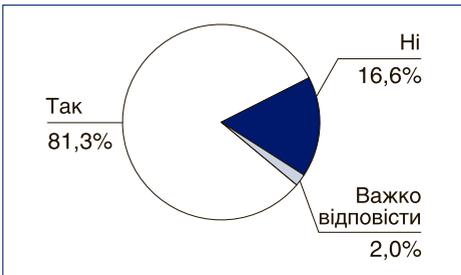
Вік

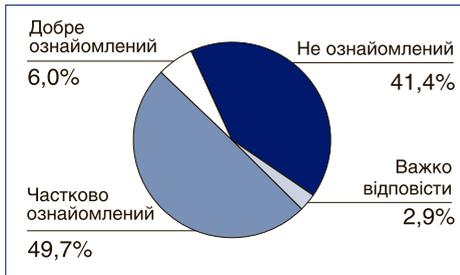
**16 вересня Верховна Рада України ратифікувала Угоду з Європейським Союзом про асоціацію та створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.
Чи підтримуєте Ви такі дії Верховної Ради?**
% опитаних

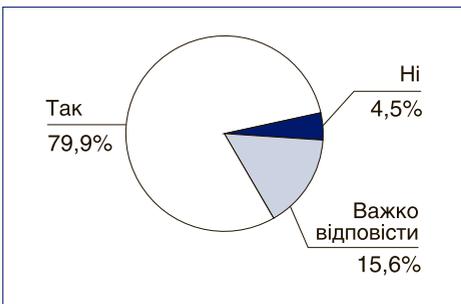
25 вересня 2014р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про очищення влади” (люстрацію). Чи знаєте Ви про це?
% опитаних

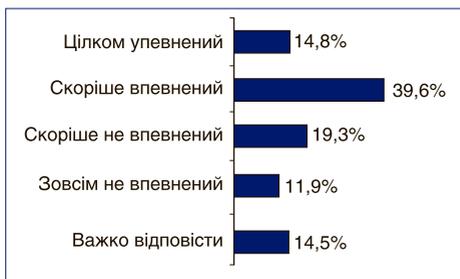
Чи ознайомлені Ви з основними положеннями Закону “Про очищення влади” (люстрацію)?
% опитаних

Чи підтримуєте Ви негайне підписання і застосування Закону “Про очищення влади” (люстрацію)?
% опитаних

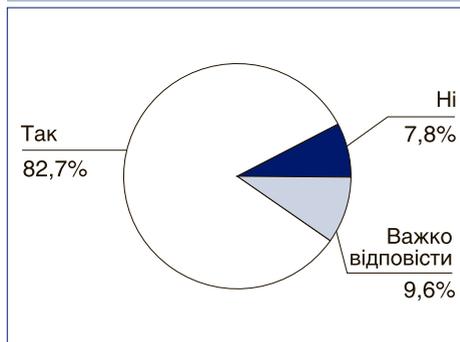
Чи вважаєте Ви, що застосування Закону “Про очищення влади” (люстрацію) призведе до оздоровлення і нормального розвитку України?
% опитаних

Де необхідно провести процес очищення влади (люстрацію) якнайшвидше?*
% опитаних

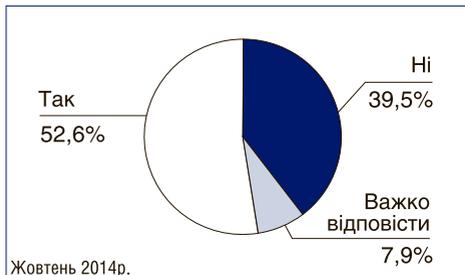
Верховна Рада	55,3
Уряд, центральні органи державної влади	54,4
Суди усіх рівнів	34,8
Адміністрація Президента	31,9
Органи внутрішніх справ	18,0
Прокуратура	16,4
Податкові, митні, контролюючі органи	14,0
Обласні і районні державні адміністрації	11,9
Збройні сили, Прикордонні війська, інші військові формування	7,6
СБУ	6,0
Органи місцевого самоврядування	5,3
Інше	3,2
Важко відповісти	5,2

Чи потрібно піддати люстрації всіх без винятку кандидатів у народні депутати України?
% опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

7 жовтня 2014р. Верховна Рада України прийняла в першому читанні пакет антикорупційних законів, внесених Президентом і Урядом. Чи знаєте Ви про це?
% опитаних

Як вплине ухвалення законів про очищення влади та антикорупційного пакета на Ваш вибір під час голосування на позачергових виборах до Верховної Ради?
% опитаних

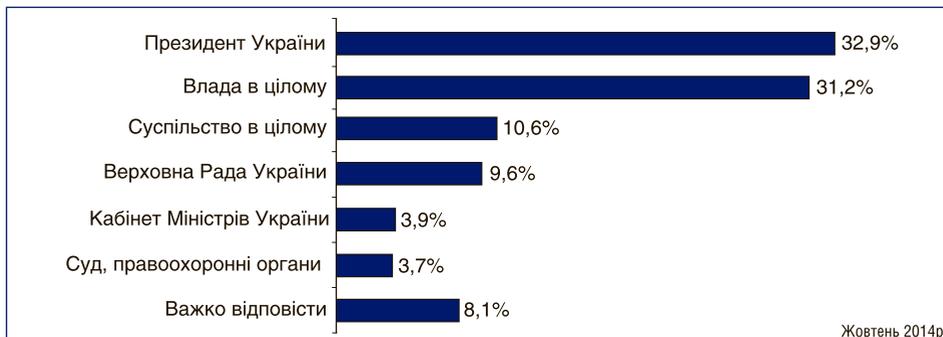

Чи підтримали б Ви негайне запровадження наступних заходів, передбачених цими законами, а саме...?
% опитаних

Заходи	Так	Ні	Важко відповісти
Запровадження обов'язкового декларування доходів і витрат усіх вищих посадових осіб	89,6	1,8	8,6
Розкриття інформації про реальних власників підприємств, фірм, ЗМІ, інших об'єктів власності, в т.ч. тих, що зареєстровані в офшорних зонах	85,6	3,1	11,3
Створення Національного антикорупційного бюро, яке здійснюватиме розслідування фактів корупції у вищих органах влади	82,1	4,8	13,1
Створення Національної антикорупційної комісії, яка буде самостійно проводити моніторинг доходів і витрат вищих посадових осіб, перевіряти достовірність інформації про доходи і видатки, подані ними в деклараціях	77,0	6,5	16,5
Можливість заочного (без їх присутності) притягнення до суду осіб, які підозрюються у корупції, фінансуванні тероризму, інших тяжких злочинах проти України та її народу, але переховуються від відповідальності за кордоном	76,1	7,4	16,5

Жовтень 2014р.

Хто має в першу чергу нести відповідальність за успішне здійснення люстрації і боротьби з корупцією?
% опитаних

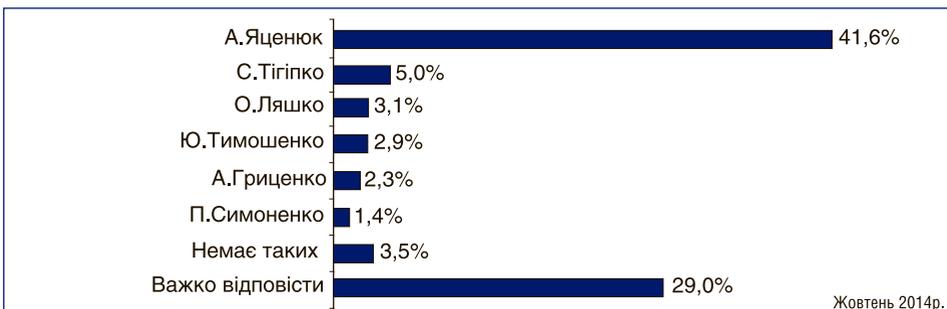

Хто має нести головну відповідальність за здійснення в Україні реформ, спрямованих на реалізацію Угоди про асоціацію з ЄС, та вирішення інших важливих завдань, що стоять зараз перед країною?
% опитаних

	Президент	Уряд	Верховна Рада	Важко відповісти
Мирне врегулювання ситуації на Сході України	67,6	11,1	9,8	11,4
Захист територіальної цілісності України	67,4	9,2	11,5	11,9
Очищення влади, люстрація	49,6	15,1	18,9	16,4
Боротьба з олігархами	45,6	13,2	21,4	19,8
Військова реформа	45,5	22,9	18,6	13,0
Антикорупційна реформа, боротьба з корупцією	42,3	21,6	23,0	13,1
Реформа державної влади та управління	40,7	21,6	25,0	12,7
Реформа прокуратури	29,2	27,6	29,1	14,1
Судова реформа	28,8	27,5	30,3	13,4
Реформа правоохоронних органів	28,7	31,9	26,8	12,6
Забезпечення економічної стабільності	27,4	48,9	12,7	11,0
Забезпечення стабільності гривні, утримання курсу	25,6	50,1	12,6	11,7
Економічні реформи в цілому	23,9	41,1	23,4	11,7
Створення сприятливих умов для ведення бізнесу	18,5	37,9	30,0	13,6
Податкова реформа	18,0	42,5	26,3	13,2
Реформи освіти, медицини, системи соціального забезпечення	16,5	42,5	29,4	11,5

Жовтень 2014р.

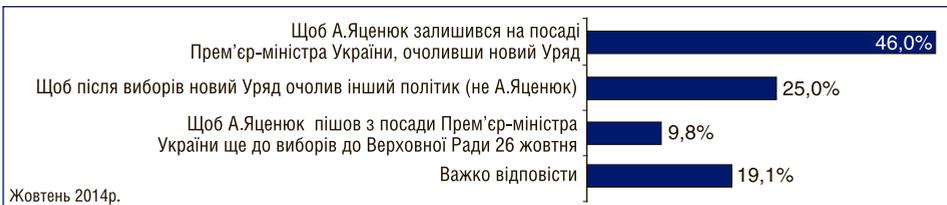
Після обрання нового складу Верховної Ради буде сформований новий Уряд. Кого Ви вважаєте найкращим претендентом на посаду Прем'єр-міністра України?*
% опитаних

Жовтень 2014р.

* Респондентам пропонувалося назвати один власний варіант відповіді. Наведені ті прізвища, кого назвали понад 1% опитаних.

З огляду на те, що після виборів до Верховної Ради буде сформовано новий Уряд і затверджено кандидатуру нового Прем'єр-міністра, який із варіантів є найбільш бажаним для Вас?
% опитаних

Жовтень 2014р.